

Lukács László
1848-49 JELES NAPJAI
A NÉPHAGYOMÁNYBAN

1848-49 JELES NAPJAI A NÉPHAGYOMÁNYBAN

MEGJELENT

A

MAGYAR MILLENNIUM EMLÉKBIZOTTSÁG,
SZÉKESFEHÉRVÁR MEGYEI JOGÚ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

ÉS A

FEJÉR MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT IDEGENFORGALMI ÉS

TURISZTIKAI BIZOTTSÁGA

TÁMOGATÁSÁVAL.

Lukács László

1848-49 JELES NAPJAI A NÉPHAGYOMÁNYBAN

1998

Székesfehérvár

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI
BULLETIN DU MUSÉE ROI SAINT-ETIENNE

A. sorozat 35. szám - Serie A, nr. 35

HU ISSN 1216-7967

HU ISBN 963 7390 863

Szerkesztő – Rédacteur

Fülöp Gyula

Szövegszerkesztés

Karvaly Gyuláné

Oravecz Dezsőné

Szekszárdy Tamásné

Szívósné Csorba Erzsébet

Címlapterv

Branczeiz Zsuzsa

Rajzok

Szabóné Demény Mónika

Fotók

Gelencsér Ferenc

A címlapon: A pákozdi csata emlékműve Pákozdon a Budai úton, épült 1889-ben.

Gelencsér Ferenc felvétele, 1998.

A hátsó borítón: A móri csata emlékműve Mórton a Wekerle utcában, épült 1874-ben.

Gelencsér Ferenc felvétele, 1998.

Felelős kiadó: Dr. Fülöp Gyula megyei múzeumigazgató

Neotipp Nyomdaipari és Kereskedelmi Betéti Társaság

1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: Dr. Naszályi Gábor

Bevezetés

Az 1848-49. évi forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó néphagyományok gyűjtése 1947-ben, a történelmi esemény centenáriumára készülve kezdődött el (Dégh 1947a, 1947b). Az egész ország területére, a szabadságharc kiemelkedő jelentőségű helyszíneire (pl. Pákozd, Ozora, Mór) kiterjedő adatgyűjtésből Dégh Linda: *A szabadságharc népköltészete* címmel tett közzé egy kis gyűjteményt 1952-ben. Az összegyűjtött hatalmas anyag napjainkig feldolgozatlan, s még nagyobb probléma, hogy 1949 után az adatgyűjtés, egy-egy terület intenzívebb kutatása is abbamaradt. A budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában lévő 1848-as gyűjtés anyagából csupán Kossuth Lajos és az aradi vértanúk néphagyománybeli szerepével foglalkozott a kutatás (Sándor 1948, 1953; Ortutay 1952; Ujváry 1995).

1998-ban, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján, ismét az 1848-as néphagyományok felé fordult a kutatók tudományos érdeklődése. A Magyar Néprajzi Társaság három könyv, Vajkai Aurél: *1848 emlékei a népi díszítőművészetben*; Dömötör Ákos: *Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról*; Tari Lujza: *Magyarország nagy vitézség. A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban* című művének kiadásával, és a Magyar Tudományos Akadémia Nagytermében rendezett *Történelem, történelemismeret, emlékezet* című konferenciával emlékezett a magyar történelem sorsfordító eseményére. A Néprajzi Múzeum *Éljen a haza! 1848-49 emlékezete* című kiállításával, valamint Krasznay Péter 1848-as honvéd naplójának kiadásával tisztelt az évfordulón (G. Szabó 1995; Forrai 1998).

Életem első tudományos előadását a Fejér megyei 1848-as hagyományokról tartottam 1978-ban, *A Dunántúl településtörténete III. 1848-1867* című konferencián, Székesfehérváron (Lukács 1978). A konferenciát szervező Farkas Gábor levéltárigazgató, gimnazista koromban honismereti szakkörvezetőm, felkérését komolyan vettem, ezért már 1976-ban elkezdtem a Fejér megyei 1848-as hagyományok gyűjtését. A munkába bekapcsolódók (Csákvári Sándor, Gelencsér József, Gyimesi Károly, Kálmán Gyula, Sajtos József, Szijjártó Csaba, Tunkel Géza) számára sokszorosított kérdőívet készítettem, amely a szabadságharc Fejér megyei eseményeit: a pákozdi csatát, a móri ütközetet, az ozorai diadalt állította középpontba. Az 1848-49-es eseményekhez kapcsolódó szóbeli hagyomány mellett a fennmaradt naplók, feljegyzések, kéziratok daloskönyvek összegyűjtésére is felhívtam a figyelmet. A szabadságharchoz kapcsolódó tárgyi emlékek gyűjtését is folytattam a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban. Összegyűjtöttem az iro-

dalomban, a múzeumok adattáraiban található Fejér megyei 1848-as hagyományanyagot, majd a kérdőívvel számos településen (Pákozdi, Sukoró, Sárkeresztes, Soponya, Káloz, Igar, Balatonbozsok, Enying, Mezőszentgyörgy, Dég, Mezőkomárom, Csákvár, Csákberény, Mór) helyszíni adatgyűjtést végeztünk. Könyvem e kutatások egyik eredménye. Az 1998-as jubileumi évben az 1848-as néphagyományokról több előadást is tartottam: Székesfehérváron a Budai úti új református templomban, Veszprémben a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága székházában, Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia Nagytermében, Karcagon a XXVI. Országos Honismereti Akadémián, Gárdonyban a XXIII. Fejér Megyei Ifjúsági Honismereti Táborban, Sárszentlőrincen a Tolna Megyei Honismereti Egyesület ünnepi ülésén.

Munkámat ajánlom a zámolyi 1848-as nemzetőrök emlékének, akiknek sorában szolgáltak elődeim is. Ez a kis csapat, amelynek tagjait a pátkai atyafiak jó boraikkal igyekeztek megtartóztatni a szőlőhegyen, részt vett a pákozdi csatában, ahol: "A támadást a horvát balszárny kezdte meg szeptember 29-én reggel 9 óra tájban, a pátkai mezőn a magyar jobbszárny ellen. A támadást sikerült visszaverni, majd egy horvát átkaroló hadműveletet is megghiúsítottak. A magyar jobbszárny ellentámadásba kezdett, amire a horvát haderő megfutott, egy részét Pátkáról az ide érkező zámolyi nemzetőr zászlóalj még tovább kergette." (Demeter 1998, 27.) A Pákozdról Mór irányába menekülő Jellasics seregétől leszakadt, körülbelül 500 fős horvát egység az erdőkben, szőlőkben keresett menedéket, s Magyaralmánál akarta elérni a főszereget. Október 2-án a felfegyverzett zámolyi és magyaralmási nép üldözőbe vette, megtámadta őket, s több mint harmincat megölt közülük (Erdős 1998, 178).

"A szabadságharc történeti népköltészetének műfajai közül a szabadságharc eseményeihez, vagy egy-egy jeles személyhez, illetve egyszerre mindkettőhöz kötődő dal, monda és történet a legjelentősebb." – állapította meg Nagy Janka Teodóra a Tolna megyei 1848-as hagyományok elemzése során (1998, 86). Fejér megyében a jobbágyszabadságharc, a nemzetőrség és a honvédsereg szervezéséhez, a pákozdi győzelemhez, az ozorai diadalhoz, a móri ütközethez, a szabadságharc bukását követő időszakhoz kötődik legerősebben a történeti emlékezés. A szabadságharc vezetői közül pedig Kossuth Lajos áll a középpontban, róla gyűjtöttük a legtöbb történetet, dalt, mondát.

A jobbágyszabadságharc emléke

A jobbágyszabadságharc és az 1848-as jobbágyszabadságharc emléke még az utóbbi évtizedekben is igen elevenen élt Fejér megye néphagyományában. A néprajzi adatgyűjtések során Bicskén, Felcsúton, Csákváron, Mezőkomáromban Mezőszentgyörgyön, Kálozon és Gyúron az idős, még a XIX. században született emberek nagyapáik, dédnagyapáik elbeszéléseit, a családjukban élő szóhagyományt elevenítik.

tették föl a jobbágyvilágról, a jobbágyfelszabadításról, robotszolgáltatás megszűntetéséről, a földműves nép életében 1848 után bekövetkezett változásokról.

Kiss István bicskei földműves 1947-ben, 81 éves korában nagyapja elbeszélései nyomán még igen részletesen beszélt a robotról, dézsmáról, a jobbágykori viszonyokról: "Az élet bizony nehéz volt akkor is. Akármilyen kemény dologidőben reggel csak beszólt a hajdú az ablakon:

– Holnap robot! – aztán menni kellett. A búzából a tizedik *kepét*, a borból a hatodik akót kellett beszolgáltatni. A pap kévéje volt minden kepe tetején az utolsó. Még ma is úgy mondják.

– Tedd rá a *papot!* – ha képélnek. Három vető földje volt öregapámnak. Volt aztán *zsellér* is, annak kisebb földje volt (4 hold), meg háza. Azután volt *kis házas*, 2 hold földdel, meg legelővel. Ipar nem volt nagy, a csizmadia és takács mesterség, no meg asztalos is. Tulipános ládát csináltak akkoriban. A katonaélet hosszú ideig tartott akkor, a nagyapám 8 évig volt katona." (Gábor 1947a, 14.)

A földesurak jobbágyaikkal szembeni hatalmaskodásairól, kegyetlenségéről Nagy István a következő történetet mondta el: "Öregapám mesélte, hogy Csabdin Juhász Móric nemes ember kiment a határba. Ketten mentek egy barátjával lovon. A mezőn dolgozott egy robotos család. Apa, anya, fiú.

– Elhiszed-e – mondta Juhász Móric a komájának –, hogy kilövék egyet a három közül?

– Ugyan miért tennél már ilyen bolondot! – így szólt a koma. De Juhász Móric fogta a puskáját, és rálőtt a közből eső asszonyemberre. Az úgy felbukfencezett, mint egy nyúl. Akkor nagyot nevetett Juhász Móric, s meg is fizette a három forintot a bőrért. El is temették az asszonyt, oszt el lett felejtve az egész. Bizony, ha nemesnek útjában állott a paraszt, s nem tért ki azonnal a kocsija elől, úgy hátába vágott az ostorral, hogy felrepedt a bőre. De mikor éjszaka egy sötét soron elkaptak egy nemest, favellával úgy fejbeverték, hogy meg se nyekkent." (Gábor 1947a, 11.)

A földesurak jobbágyaikkal szemben gyakran a "jó gazda" szerepében tűntek fel magukat. Kovács István bicskei kovácsmester alábbi története is ezt jelzi: "A mi grófunk bizony nem volt rossz ember. Öregapám mesélte, hogy a lopásért meg a tilosba járásért (halászás, vadászás) kalodába tették az embert. Volt akkoriban a faluban egy nagyon öreg ember, Böcs Mihálynak hívták. Már egyszer megjárta, mert kalodába tették, hogy nyulat mert fogni. Egy nap meg elfogták a pandúrok, mert fát lopott az urasági szérűn. A gróf elé vezették, mivelhogy másodszori bűnös volt, s deresre szerették volna húzni. A gróf azt mondja neki:

– Hát Mihály bácsi, nem tudja maga, hogy nem szabad fát lopni?

– Hogyne tudnám én azt, kegyelmes gróf úr! De, ha enni kér az a tizenkét apróság, aki odahaza van, mit tegyek? Még kenyér sincs elég, hogy legalább azzal telnék a gyomruk. Hát mit tehessek? Vágjam le a két öklömet oszt azt adjam nekik. Hát kerítettem egy kis fát, hogy legalább tüzet rakjak vele.

– De hát tűzből még nem lesz ennivaló, Mihály! – mondja a gróf.

– Hiszen tudom én azt, azért kerítettem hozzá még tegnap egy nyulat is! Nagyot nevetett a gróf, hogy ilyen bölcsen válaszolt Böcs Mihály, el is engedte neki a derest, pedig a nyúlért is járt volna neki ugyan valóst. Hát ilyen ember volt akkor a Batthyány gróf." (Gábor 1947a, 6.)

Mit kíván a magyar nemzet.

Legyen béke, szabadság és egyetértés.

1. Kivánjuk a' sajtó szabadságát, censura eltörlését.
2. Felelős ministeriumot Buda-Pesten.
3. Évenkénti országgyűlést Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Urbéri viszonyok megszüntetése.
8. Esküdtszék. képviselői egyenlőség alapján.
9. Nemzeti Bank.
10. A' katonaság esküdjék meg az alkotmányra. magyar katonáinkat ne vigyék külföldre. a' külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A' politikai statusfoglyok szabadon bocsáttassanak.
12. Unio.

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

1848. március 15. Budapesti forradalom 12. pontja.

1. ábra: A közherviselést és az urbéri viszonyok megszüntetését a pesti márciusi forradalom 12 pontja is követelte.

A magyar parasztságnak az 1848-as forradalomhoz való viszonyát a jobbágyszabadítás ténye határozta meg.

A jobbágyszabadítás bicskei kihirdetéséről, a robot megszűnéséről és ennek megünnepléséről Nagy István a következőket hallotta nagyapjától: "1848. március 15-én még nem tudtak bizony semmit. Este bezörgetett a hajdú az ablakon:

– Holnap zabot vetünk!

Ki is mentek a határba, nagy köd volt, csak dél felé kezdett felszállni. Délben kijött egy Jansen nevű hajdú, elkiáltotta magát:

– Emberek, tudják-e mi az újság?

– Mi vóna? – kérdezte öregapám.

– Hát az, hogy megszűnt a robot!

Na volt erre nagy öröm. Volt aki azonmód hagyott mindent és hazament. De volt egy Horváth János nevű ember, az azt mondta:

– A zab el van vetve, leszántjuk, mert megeszik a csókák! Tizenketten ott maradtak, köztük öregapám is. Le is szántották szépen. Délután ismét kijött a hajdú azzal, hogy a nagyasszony (Batthyányné) áldomást ad nekik a kastély udvarán. Dolog után be is tértek a kastélyba. Akkor már volt, aki nagyba ivott. Öregapámnak volt egy kis csutorája, azt merítette meg vagy háromszor, s lehajtotta mindenki egészségére. De mesélte, hogy aki telhetetlen volt, az beleszédült a hordóba, annyit ivott, s ha ki nem húzzák, beleveszett volna. Otthon a faluban már tánc volt meg mulatság. Öregszülém is úgy fogadta öregapámat:

– Hol tekergett ilyen soká? Az emberek már mind hazajöttek! Hát kend nem tudja, hogy megszűnt a robot!" (Gábor 1947a, 10-11, Dégh 1952, 146-147.)

Csákvárra a fazekasok edénykereskedői hozták meg a jobbágyszabadítás hírért: "Öregapám mesélte, hogy a csákváriak akkor is csinálták az edényt. Aztán eljártak az Alföldre, Pestre, Pesten keresztül. Aztán ők hozták a hírt, hogy megszűnt a dézsma és a robot. Akkor földhöz vágta a vellát, hogy megszűnt a robot. Elmentek mind danolva haza." (Dobos 1966, 43.)

Mezőkomáromban is az urasági hajdú tudatta a robotoló jobbágyokkal felszabadulásuk hírét, ahogy azt Megyeri János (szül. 1895) elmondta: "Nagyapám, Megyeri István kilencéves gyerek volt, de már ökrösszekeret hajtott Batthyány kegyelmes úr uradalmában. A március 15-ei forradalom után kijött a határba a herceg hajdúja, aki bejelentette, hogy nincs többé robot! A Kegyelmes Úr azt izeni, hogy aki nem akar neki dolgozni, az elmehet haza." (Kálmán 1978, 1.)

Kálozon Bartos István (szül. 1898) beszélt a jobbágyszabadításról: "Amikor fölszabadították a jobbágyokat, akkor elrendelték, hogy a nemesek is fizessenek adót a földjeik után. Az uraság összehívta a kálozi nemeseket Nagyhorcsókra, a kastélyba. Elmondta, hogy ilyen és ilyen törvényt hoztak, de a kálozi nemesség ne fizesse az adót, a földjeiket pedig vegyék ki a többié közül egy helyre. Ezt a dűlöt máig is Nemes dűlőnek hívják. A jobbágyság egyszerűen tudomásul vette, hogy földjük a saját tulajdonukba került." (Csákvári 1978, 2.) Adatközlőm, Farádi Vörös Miklós (szül. 1909), maga is kálozi nemesi utód, 1978-ban arról beszélt, hogy az uradalom a Nemes-dűlőben fekvő földekre is rátette a kezét:

Kegyelmes királyi Válasz,

a közös teherviselés — az úrbér s azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok, dézma és pénzbeli fizetések, — és a papi tized megszüntetése tárgyában.

6015 1848.
215

Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesb urunk nevében a fenséges Főherczeggel, s Magyarországra, és a hozzá kapcsolt részek fölöttelendő, tisztelendő, tiszteletes, tekintetes és nagyságos, nagyságos, vitézlő és nemes, okos és érdemes Karaival és Rendeivel, kik az Ő császári királyi Felsége által kegyelmesen összehítt jelen közor-szággyűlésen személyesen vagy követkép küldöik nevében egybesereglettek, kegyesen tudatandó.

Ő császári királyi Felsége, — ki hív népeinek, s jelszól kedves Magyarországra, s az ahoz tartozó részek boldogságának minél hatályosb előmozdításában, s a jelen idő által e végre igényelt eszközöknek aképeni megválasztásában leli legfőbb királyi tisztének legszentebb feladatát, hogy a mult korból eredt, s magával a jól értett nemzetiséggel is szorosan összefüzdött lényeges érdekeknek, az újabb idők szülte szükségékkeli kiegyenlítésében gondosan mellőztessék, mindaz, mi a hozandó törvények által megállapítandó elveknek hékes utoni kifejlődését gátolva, oly következtetéseket vonhatna maga után, melyek a legjobb szándokú irányt, s az annak elérésére szánt áldozatokat is az egész honnal együtt veszélyeztetelhetnék, — e nyílt szívű szándokának, s annyiszor tanúsított atyai szeretetének öntudatában helyzett bizodalommal, azon törvényczikkelyekre nézve, melyeket kedvelt Magyarországra, s az ahoz kapcsolt részek országosan összegyűlt Rendei folyó évi bőjtmás hó 19-ről királyi jóváhagyása alá terjesztettek, válaszképen azt kívánta azoknak ezennel nyilvánltatni: hogy a közös teherviselésről javalt törvényczikkelyt általában kegyelmesen helybenhagyja: — valamint azonban e törvénynek tökéletességére leginkább azon kímélet szolgál, mellyel annak foganatba vétele, az ott kimondott hátáridőtől van feltételezve; úgy az úrbéri tartozásokról szóló törvényczikkelynek azon fölvet: hogy ezek s az úrbért pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok, dézma és pénzbeli fizetések kármentesítés mellett megszüntetessenek, szinte kegyelmesen jóváhagyni méltóztatott ugyan, minekutánna azonban az úrbéri szolgálatok azonnali megszüntetésével épen azon osztály, melly ritka nagylelkűséggel oly tetemes áldozatokat hoz, erejéből rögtön kivetkeztetnék, s ez által egy részben a mezej gazdálkodás csökkentésével, s a kereskedés, ipar, és nemzeti gazdaszat kárával, sőt éhínség előidézhetségével is, az egész hon súlyos veszélybe ejtet-

2. ábra: A közteherviselésről, a jobbágyfelszabadításról, és az egyházi tized megszüntetéséről szóló királyi leirat első oldala.

"Kálozon a kismesek, bocskoros nemesek a Nemes utcában laktak, a határban a földjük a Nemes-dűlőben volt egy helyen. A nemesek feje Simon Ferenc volt 1848 előtt. Jóban volt valamelyik Zichy gróffal, addig édesgette, hogy aláírt annak, hogy a földjükről lemondtak a gróf javára. A Nemes-dűlő Kishörösök-pusztához került, a Zichyeké lett. A házuk megmaradt, a szőlőjük, a kisköld és a páskom megmaradt, a szántóföld elment."

A jobbágyfelszabadítást és a szabadságharcot Eötvös Károly politikus-írónkgyerekfejjel Mezőszentgyörgyön élte át. A jobbágyrendszer eltörlésének öröme falujában rendezett áldomásról 1905-ben megjelent *A nagy év* című könyvében így írt: "A falu napkeleti oldalán volt a nagy libalegelő. Ma már vályogvető gödrök fészke, akkor fényesszínű zöld pázsit. Apám ezt jelölte ki az áldomás színteréül. Gyönyörű szép májusi vasárnapon volt az ünnep. Nagy nemzeti lobogó a földbe ültetve. Sátrak az úrnők és a sütő-főző készségek számára. Ünneplő ruhájában a falu örege-apraja. Lelkes szavak az ajkakon; édes öröm, nemes vidámság az arcokon. Minő tünemény volt az, a mikor az öreg nemes megölelte, megcsókolta kérés tenyerű jobbágyát! Édes fiam vagy ezentúl, nem cselédem!" (1905, 2.)

1978-ban Sárbogárdon egy Dunaföldváról származó, a századfordulón keletkezett kéziratos füzetre bukkantam, amelyből megtudjuk, hogy Dunaföldváron is hasonló népiünnepélyt rendeztek a jobbágyfelszabadítás öröme: "A szabadság híre Dföldváratt 1848 márciusban. A szabadság hírére megsütöttek a város végén egy egész ökröt, a fejét felpántlikázták színes szalagokkal, s úgy hozták be kocsin a piacra. Itt a mészáros eldarabolva dobálta a nép közé. A város háza ablakain pedig apró pénzt, zsemlyét és szent János kenyeret szórtak az utcára."

A jobbágyfelszabadítás parasztságunk tudatában Kossuth Lajos tevékenységének eredményeként valósult meg: "Negyvennyolcra, március 15-én dalolva mentek haza a földekről. Kossuth apánk eltörlte a robotot." (Csákvár, Dobos 1966). "Negyvennyolcra csak annyit tudok, hogy öregapám mesélte, hogy március 15-én még senki nem tudott az eseményekről. Mert ide csak később jutott el a robot megszűntének a híre. Mert faluról-falura járt a hír a nép között. Mert az idő megérett már arra, hogy megszűnjön a robot, csak valakinek ki köllött kiítani. Hát Kossuth kikijátotta." (Felcsút, Gábor 1947d, 3.) A néphagyomány szerint Kossuth fortélylyal, mulatás közben érte el kitűzött célját a királynál: "Kossuth Lajos ügyvéd volt. Aztán Magyarország kormányzója lett. Egy királyi lakomán vett részt egyszer. Jó kedve volt a királynak is, Kossuth gyorsan kihasználta az alkalmas pillanatot, s borozás, nótázás közben aláíratott a királlyal egy levelet. Ebben volt a magyar szabadság megírva." (Mezőszentgyörgy, Szolnoky 1947, 29; Dégh 1952, 144.)

A jobbágyfelszabadítás eredményeit és problémáit Bicskén Kiss István így értékelte: "Negyvennyolc után azért mégis jobb világ jött a magyarra. A robot megszűnt, és ha le is verték Kossuthot, a jobbágyot felszabadították. Bizonyos határig mindenki szavazhatott. A kócos (kurta) nemesek nem sokat értek vele. Negyvennyolc után még kócosabbak lettek, még szegényebbek. Nem maradt jobbágyuk, oszt nem tudtak dolgozni, de azért nemzeti uraknak kellett szólítani őket továbbra is. Később kiadták a földjüket, hogy ne heverjen parlagon, felesbe."

A NAGY KOSSUTH LAJOS.

Putnoki Józseftől.

Megmentvén Pozsonyban a roppant igától
A szegény jobbágyot a terhes robottól;
Elmentek a lábát csókolni hozzája,
Nem hagyta! mindnyájok kezét szorította.

Buda-Pest, 1848.

Nyomatott s kapható Bucsánszky Alajosnál,
Kerepesi-ut 1508-dik sz. a.

3. ábra: Az 1848-ban megjelent ponyvafüzet a jobbágyszabadítást Kossuth Lajos érdeméért tünteti föl.

Úgy kapott öregapám is 7 hold földet egy csabdi nemből felesbe művelni. A földosztást Batthyány már 46-ban kedte és 48-ra be is fejezte. Akik először kaptak földet, jól jártak, mert akkor egy egész föld 960 ölet számolt. De a mérnök hamar rájött, ha így számolja, az uraságnak kevés marad. Hát a második osztásnál azzal indokolta, hogy jobb a föld a külső majorban, aztán ott egy egész földet már csak 720 ölbe számolt. Huncut volt az a mérnök is, meg volt kenve. Pedig nagy volt a bicskei határ, jutott volna abból mindenkinek, s még maradt volna elég is." (Gábor Éva 1947a, 14.)

"A földosztáskor kaptak földet a pákozdiak is a legelőből (páskom) meg a tóból. De kijátszották őket, mert a tóig kapták a földet, és a tóba már nem ért bele. Aztán halászni nem szabadott. Azér 48 után jó világ volt, mert teljesült minden, amit Kossuth akart. A parasztok megkapták a földet, meg a házat. A robotot is eltörölték." (Gábor 1947b, 3-4.)

Gyúron az 1950-es évekig élt a pünkösdi másodnapi zöldághordás szokása (Bogár 1978, 50-51; Lackovits-Lukács-Varró 1995, 117-118). A falu legényei ezen a napon a selyem kendőkkel, szalagokkal, pünkösdi rózsával és orgonával feldíszített zöldágakkal végiglovagoltak a falu utcáin, majd a zöldágot ki-ki annak a leánynak a házához vitte, aki azt feldíszítette. A gyúrói néphagyomány szerint a zöldághordás a jobbágyrendszer és a vele kapcsolatos első éjszaka joga (ius primae noctis) eltörlésének örömeire rendezett, emberemlékezet óta gyakorolt szokás. Ez a vélemény bizonyára a falu értelmiségi rétegének (jegyző, papok, tanítók) abból a természetes törekvéséből alakult ki, hogy az ismeretlen eredetű, számukra értelmetlennek tűnő népszokásoknak valamiféle alapot, magyarázatot kerestek. A népszokások keletkezésének történeti eseményhez (pl. a török elleni harchoz) kötését a mohácsi busójárás vagy a hajdúszoboszlói szilveszteri felvonulás értelmezésénél is megtaláljuk (Csalog 1949; Mándoki 1963; Ujváry 1971, 1975). Népszokásaink hazai párhuzamainak ismeretében kiderül, hogy a helyi magyarázatoknak semmi közük sincs az említett szokások kialakulásához, eredeti vagy későbbi funkciójához (Bálint 1973, 333-342). A gyúrói zöldághordás középkori eredetű hagyományának párhuzamai a magyar népterület számos helyén megtalálhatók, a szokás tehát nem kapcsolható a jobbágyfelszabadításhoz és a ius primae noctis eltörléséhez. Ennek ellenére figyelemre méltó, hogy parasztságunk újkori történetét, gazdasági-társadalmi fejlődését nagymértékben meghatározó eseményt, a jobbágyfelszabadítást, Gyúron egy tavaszi népszokás eredetének magyarázataként is őrzi a népi emlékezet.

A Vértes magyar községeiben 1848 előtt, a jobbágyok mellett, néhány jobbágytelken gazdálkodó nemesi család is élt. Az összlakossághoz viszonyítva különösen sok nemes élt Bodméren, ahol 1828-ban 27 nemes családfőt írtak össze (Schneider 1934, 66). Csákvári adatközlőm, Imreffy József (1910-1990) így elevenítette fel a bodméri rátarti kurtanemesek emlékét: "Amikor még legény voltam, Budapestről jöttem haza biciklivel. Odaérkeztem a bodméri határhoz, egészen közel a faluhoz. Egy öreg néni kötélbe szedett száraz ágat tüzelőnek. Próbálta fel-

4. ábra: Két nemzetőr, a fegyverhiány miatt eltérő felszereléssel. Fametszet.

emelni, de annyira sok volt, hogy nehéz volt neki. Odaértem a kerékpárral, leszálltam, mondtam neki:

– Ne erőlködjön, mama, majd segíték! Erre ő azt felelte:

– Talán nemzetes asszony is lehetnék! Erre én azt mondtam:

– Ha nemzetes asszony, akkor erőlködjön tovább. Otthagytam, mert egész olyan kihívóan mondta azt a nemzetes asszony szót. A bodmériek valamikor kisnemesek voltak."

Csákváron Sáfrán Mihály, az Esterházyak egykori jobbágya Károli Bibliájának üres lapjára ezt jegyezte fel a jobbágyszabadításról, a robot eltörléséről: "1848. esztendőben április 15. napján szabadult meg az magyar nemzet az sartz allol. Elmondhatjuk, bizonyára jó az Isten azokhoz, kik őtet hívják segítségül."

A nemzetőrség és a honvédsereg szervezése

1848-ban a márciusi forradalmat, a jobbágyszabadítás kihirdetését országsszerte a nemzetőrség megszervezése követte. Politikus-írónk, Eötvös Károly *A nagy év* című könyvében részletesen megemlékezett a mezőszentgyörgyi nemzetőrség felállításáról. A mezőszentgyörgyi nemzetőröknek a falu kovácsa, Köröstyös Ferenc lábnyi hosszú, hegyes, kétélű, két hüvelyk széles dárdapengét készített, ez pótolta a hiányzó löfegyvereket. Problémát jelentett a Mezőföld fátlan területén a dárdanyélnek való fa beszerzése. Mezőszentgyörgy határában ekkor csupán egyetlen "kökényfabokor" állt, ezért a bakonyi Szentgálról (Veszprém m.) szereztek be a dárdanyélnek való gyertyánfát (1905, 3-16). Ez természetes volt, hiszen a Mező-

föld falvait már korábban is a bakonyiak látták el fából készült mezőgazdasági eszközökkel, szerszámnyelekkel és egyéb faáruval.

Mezőkomáromban adatközlőm, Megyeri János (szül. 1895) dédapjának 1848-ban készült nemzetőrdárdáját közel egy évszázadig őrizték szőlőhegyi présházuk padlásán. A második világháborúban, 1945 tavaszán leégett nádtetőn présház padlásán semmisült meg ez az 1848-as családi ereklye. Székesfehérvárról 1927-ben id. Akóts István ajándékként került a Szent István Király Múzeumba egy nemzetőrdárda, amelynek acél pengéje 26 cm hosszú, 5,5 cm széles, keményfa nyele 102 cm hosszú, 3,5 cm vastag. Ez a nemzetőrdárda a Pákozdi Csata Emlékmúzeumában látható (lelt. sz.: 7307). A nemzetőrök fegyvereinek hasonló módon való elkészítése általános lehetett Fejér megye falvaiban: a kovácsokat és a lakatosokat a megyei bizottmány is felszólította fegyvergyártásra, naponta 100 lándzsa elkészítésére utasították őket (Erdős 1998, 149). Az ily módon készített dárda bekerült a *Most nyílik a szelíd rózsza bimbója...* kezdetű, igen elterjedt nemzetőrdalba is. A dal szövegét Kátai Király István (1810-1887) perkátai földműves kézíratos daloskönyvéből idézem (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, EA. 309):

Szabatsági Nóta

Most nyílik a szelíd rózsza
bimbója, ki van tűzve magyar
hazánk zászlója
sok szép ifju föl esküszik alája,
ezt kívánja most a magyar hazája

Magam is hát katonának be állok
úgy legalább meg siratnak a lányok
hínyi fognak az ezrednél vitéznek
nem sokára kapitának neveznek

Acél dárdát csináltatok magamnak,
szép címerét rá vágatom honomnak
rózsza fából készítem a nyelét
szeretőmnek rá metzetem a nevét

Hús hajlanba kél a vitéz utaznyi
hajnal gyöngyel szok ollankor mosdanyi
nyílt rozsáról szedi a szép harmatot
illat csolkot ad a szűznek tutzatott

Három színű selem zászlók lobognak
szabadságát jelentik a magyarnak
három színből varrasd rózsám ruhádott
ha szereted tiszta szívből házadat.

5. ábra: Nemzetőrdárda Székesfehérvárról.
A Pákozdi Csata Emlékmúzeumában látható.
Szent István Király Múzeum, lelt. sz.: 7307.

6. ábra: A magyar népfelkelők kiegyenesített kaszája 1848-ból. (Gracza é. n. II. 413.)

Első röplapkiadása: *Hős-Dal 1848-ad évi tavaszutó hórá* címmel, Veszprémben, tavaszutó (május) 27-én hagyta el a nyomdát. Szerzője Pintér Mihály veszprémi hites ügyvéd (Pogány 1983, 594). A dal szövege a *Nemzetőr* című lap 1848. október 26-ai számában jelent meg mint újoncdal (Dégh, 1952, 50, 171-172). 1848 utolsó napjaiban vagy 1849 január elején Pesten Bucsányszky Alajos *Magyar hadi dalok* című ponyvafüzetében adta ki, ahol három versszakkal hosszabb (Pogány 1983, 368-370):

Ne keseregj, ne szomorkodj magyar szűz!
Majd szeretőd homlokára babért fűz:
Vitéz legényt illet csak a zöld babér,
Katonának nincsen ennél drágább bér.

Közlegényből lesz a hadnagy s kapitány,
Acél-patkó lova lábán szikrát hány;
Ily dicső a magyar finak élete
De van is a lányok előtt kelete.

Ne siránkozz, vígan légy itt lány-sereg!
Hol vitézi dal zengedez, s kard csereg.
Három évre visszatérünk, szép szüzek,
Addig is hát Isten légyen véletek.

A folklorizálódás során az eredeti szöveg utolsó versszakai elmaradtak. A dal szövegváltozatai országszerte előfordulnak (Tari 1998, 131-134).

A hasonló tartalmú 1848-as katonadalok közül a Ráckeresztúron gyűjtött *Háromszínű magyar zászlók lobognak...* kezdetű dalt mutatom be. Figyelemre méltó a dalszöveg őző nyelvjárási sajátossága, amely Székesfehérvártól délre még a századfordulón is általános volt Fejér megye falvaiban (Dégh 1952, 53-54, 172-173):

Háromszínű magyar zászlók lobognak
Körülötte sok szép lányok zokognak;
Ne sirjatok hű szerető leányok
Lögyön drágább kedvestöknél hazátok.

Csak úgy önként álltam a zászló alá,
Kedves hazám szeretete vitt reá;
Mán a goló mint a zápor úgy esik,
Harcolok én utolsó csöpp vérömgig.

Feleségöm, gyermekömet itt hagyom,
A hazámért magam is odaadom,
Nagy a hőség a magyarok szívében,
Möglátszik az járásában, színiben.

Gyerökömet a böcsőbe itt hagyom,
Életömet a jó istenre bízom,
Kis pej lovam hátára magam vetöm,
Fegyveremet ódalamra főkötöm.

A dalokból kitűnik, hogy a nemzetörnek vagy honvédnek beállt falusi földműves nép hosszú idő után 1848-ban érezte újra, hogy fontos tagja a nemzetnek, szüksége van rá a hazának.

Mezőszentgyörgyön 1947-ben az akkor 70 esztendőes Molnár András földműves beszélt erről Szolnoky Lajos néprajzkutatónak: "A volt jobbágyok, akiknek valóban szabadságot hozott negyvennyolc, önként mentek a szabadságharcba, mert a maguk érdekét látták védve. Fegyverük nem volt, így kiegyenesített kaszával, kapával álltak be honvédnek és nemzetörnek." (1947, 56.) Szép István 1947-ben 88 éves földműves szerint a mezőszentgyörgyi nemzetörök a horvátok dudását is a táborukba hívták: "Egy öregember mesélte nekem gyermekkoromban, hogy oda volt az őrseregbe. Levitték őket a horvát határra. Nem volt sok dolguk. Hallották, hogy a horvátoknak jó dudásuk van, a Duna másik oldalán. Egy kis hajón átmentek a Dunán, elcsalták a dudást, hogy fújja egy kicsit a magyar táborban is. Így mulattak." (Szolnoky 1947, 62.) Fülén az 1867-ben született Szenyéli Sándor a verbuválást is felidézte: "A községből negyvennyolcas honvéd volt négy önkéntesen. Nemzetör sok volt. Verbuválták a legényeket. A verbuválók bejöttek a faluba, végimentek az utcán, muzsikáltak, táncoltak, daloltak, s kínálgatták a fiatalabbakat borral. Aki a verbunk borából ivott, annak a csákót a fejébe vágták, és ezzel katona lett. Aki elment, annak félhely földet ígértek. Mikor visszajövet nem kaptak semmit, az öregek kicsúfolták őket: Majd ha a Balaton kiszárad, megkapják a földet." (Szolnoky 1947, 38.) Sárkeresztesen az egyik Szűcs-család ragadványneve is a verbuválásra emlékeztetett: *Verbung Szűcsnek* nevezték őket. A hagyomány szerint azért, mert az 1848-as verbuváláskor két testvér, a Szűcs-gyerekek beléptek a honvédseregbe (Gelencsér 1998, 66).

Balatonbozsok falucsúfolója is az 1848-as nemzetörök és Horváth János iskolamesterük esetét őrizte meg. *Csomóra bozsokiak, jön a mester!* felkiáltással csúfolják a szomszéd községek lakói a bozsokiakat. A falucsúfoló keletkezését adatközlőm Liszt Antal (1905-1998) tanító ezzel a történettel magyarázta: "1848-ban a bozsoki nemesek nagy baráti találkozásán az iskolamester is részt vett. A nemesek mulattak, és elkezdték heccelni a mestert: Mért kell a lepsényi papnak idejönni a feltámadási körmenetet lebonyolítani, amikor te is meg tudnád csinálni! Erre a tanító elvégezte a körmenetet. Tudomására jutott ez a lepsényi papnak. Átüzent a bozsoki képviselőtestületnek, hogy a tanítót vigyék ki a házából. Ággyal együtt kivitték az udvarra. Püspöki kihallgatásra kellett mennie. Amikor elmondta a történetet, a püspök elmosolyodott rajta. Kitört a negyvennyolcas forradalom, és a bozsoki nemesek Jellasics ellen mentek, a tanító, mint tiszt, köztük volt. Akik kivitték a házából ágyastól, azok csak közkatonák voltak. Félték, hogy majd megkardlapozza őket, ezért kiáltották, hogy: Csomóra bozsokiak, jön a mester! Hogy egy helyre menjenek, mert félték tőle." A történetet Gubicza Lajos *A bozsoki feltámadás* című elbeszélésében dolgozta fel (1903, 115-129).

Hazafiak!

A' pártító horvátok betörték hazánkba!

Tudnotok kell ezt, nehogy a' veszedelem váratlanul érjen, vagy az ámitás és rettegető bujtogatás tévutra vezessen.

Összetett kezekkel fogjátok-e nézni, miként foglalják őseinktől öröklött földjeiteket?

Fogjátok-e tűrni, hogy hazánk határait gázolva, magyar fajunkat irtsák?

Ha gyávák lesztek, elrabolják vagyontokat, megbecstelenítik nőiteket, gyermekeiteket, hamuvá égetik lakjaitokat, és tesznek édes hazátokban földön-futókká.

Csak pusztulás és szolgaság az, mi a' heftőtt pártos horvátoktól reánk várakozik, mert IRTÓ HÁBORÚ szándékuk ellenünk.

De Hazafiak mentve lesz a' haza, mentve leszünk mi, csak akarjuk és összetartsunk.

Fegyverre tehát és elejbük a' nyomorultaknak, éreztessük velük kárjaink súlyát, hogy jövődőre rettegjenek közelíteni hozzánk.

A' nyomorult exbán összeszedett béres népesordaját rovásunkra tett ígérettel tartja.

Fegyverre hazafiak mind, a' kik csak elbirjuk azt, és csatoljuk magunkat össze más fegyveres hazafiakkal.

Velünk fognak tartani a' vezprémi sziklás vidékek' lakói, ott lesznek Zalának, Somogynak népei, velünk lesznek Borsodnak, Nógrádnak, Tolmának nemzetőrei, velünk hazánknek vitéz önkéntesei, honvédei és hív katonái — és minden igaz magyar.

Sikeres védelemről gondoskodik ministeriumunk, de reánk is számít.

Hazánkat és létünket rablók ellen védeni annyi, mint törvényes téren igazat tenni; igaz ügyünkben pedig velünk lesz a' magyarok Istene.

September 13-én 1848. ☛

Székes-Fejérvár Szabad
Királyi Város közgyűlése.

A haza védelmére buzdított Czuczor Gergely *Új világi szózata*, amely Pesten, 1848-ban a *Mezei naptárban* jelent meg (Pogány 1983, 51-55):

Gyáva az, nem magyar, s nem méltó e névre,
Kinek most bátrabban nem buzog a vére,
Guzsaj való annak, s fonóházba vele,
Kinek a fegyvertől irtózik kebele.

Ne hagyd magad magyar! lépj ősid nyomába,
Kik vérrel jutottak e hon birtokába;
Kardot, puskát ragadj, légy nemzeted öre,
S keményítsd magadat a kétes jövőre.

Megérett az idő, melyben el fog válni,
Szabadok leszünk-e, vagy fogunk szolgálni,
Mert sok irigye van a magyar nemzetnek,
Kik titkon és nyilván rája fogat fennek.

Pártutókké lettek az illir-horvátok,
Agyarkodnak reánk a tótok és rácok,
Hálátlan csúf hadak, szállást adtunk nekik,
De magyart házából, tudom ki nem vetik.

Illyés Gyula *Puszták népe* című könyvében említette, hogy apai nagyapja 1848-ban bevette magát a Dombóvár és Ozora közötti erdőkre, és csak a szabadságharc bukása után jött onnan elő. Semmit nem tudott az eseményekről, egyáltalán nem vállalt részt a magyar nép szabadságküzdelméből (1936, 60-61). Ez természetesen érthető, hiszen a mezőföldi nagybirtokokon dolgozó pusztai cselédek, pásztorok élete semmit nem változott a jobbágyszabadságküzdelemmel. A falvak volt jobbágynépe viszont bizakodással állt be nemzetörnek vagy honvédnek. A pákozdi csata napjaiban Nagy István bicskei prédikátor a következő bejegyzést tette a református egyház jegyzőkönyvébe: "1848. szeptember 30-án az istentisztelet elmaradt, mert 300-400 főből álló paraszt, kaszával, kapával felszerelve elindult, hogy a felkelőkhöz csatlakozzék." (Gábor 1947a, 2.)

A bicskei néphagyomány szerint: "48-ban sokan mentek harcóni a Kossuth mellett. Vót sok olyan jobbágy, aki önként ment lóval, fegyverrel felszerelve. Olyan vót öregapám szomszédja is, Kovács István, meg a komája, Kelemen János. Kelemen János 18 éves vót, mikor elment. Derék, szép szál legény. Nem is gyött többé vissza. Világosnál harcut, azt ott Vindi, vagy hogy híjják, az a nagy német generális belecsalta őket a gödörbe (Világos mellett egy kis völgy), osztán a hegyről tüzeltek őket nagyon." (Gábor 1947a, 13.) Mátyon: "idősb Bárány Mihály még maga is ifjú legény volt 48-ban. Gyakran mesélte, hogy Kossuth Lajos felhívására Máty község is a felkelőkhöz csatlakozott. Lőfegyverek nemigen voltak, inkább kaszával s kapával vonultak fel Pákozdra alá. Pákozdnál a Fejér megyei felkelők Jellasics rendezett seregét szétszórták, s egy részét a Pákozdi-tóba szorították." (Gábor 1947c, 2.) A Csákvárról bevonult huszárok között öreg Balázs János is ott volt: "Öregapám meséte gyakran, hogy ő is bevonult 48-ban huszárnak.

8. ábra: "Kossuth Lajos azt üzente..." Kollarz rajza (Gracza é. n. II. 167).

Önként vonult be lóval. Ustoros huszár volt, oszt tűre volt, meg ustora. A karikás ustor végén drót volt. Ha azzal a dróttal megvágott valakit, hát annak nem maradt a nyakán a feje." (Gábor 1947e, 3.)

Csákvári adatközlőm, az 1880-ban született Harangozó András öregapja, mint fiatal legény, részt vett a pákozdi csatában. Történetét 1978-ban a 98 éves unoka így mondta el nekem: "A házunknál katonaistálló volt. A katonalovak eddégéltek ottan. Egy alkalommal háború lett. Forgás támadt, abrakóni köll, fújták az abrakulást. De a ló dobogott, hun az egyik lábával, hun a másikkal. Azt kérde öregapám, mi baja van ennek a lónak?

– Háború van, menni köll! Be köllött fogni, és két lóval elmentek Pákozdra. Ott volt a mi kocsink is. A gróf fia ott feküdt a kocsi alatt. Soká, má három nap is ott volt. Azt mondták, hogy fölvaltják! Dédőregapám mérgeződött, nem tudja mennyi dolog van itthon! Ezt már nem lehet hagyni, elmenek érte. Annyira dühbe gyűtt az öreg. Elment érte, meg is találta.

– Hát te nem találsz haza? Már régen lejárt az idő, a dolog meg marad!

Ledobja a takarót magáról a gróf:

– Mit beszél kend, menjen haza? Én gróffi vagyok, és itt hentergem a kend kocsija alatt, itt köll kuncsorognom. Elhallgasson kend, mert olyan huszonöt botot hegedültetek a valagára, hogy megemlegeti!

Erre elhallgatott az öreg.

– Majd elmegy az annak az idejiben! – mondta neki Esterházy gróf.

Elsaslagott az öreg haza, szomorúan. A munka maradt. Másnap egészen csend. Majd elkezdett szólni az ágyú, hogy még az ajtók is mozogtak. Akkorra felváltották öregapámat. Eljött haza, de akkorra már hordták a sebesülteket."

A felcsúti néphagyomány arról tud, hogy Rózsa Sándor is beállt a honvédseregbe: "Rózsa Sándor gulyás volt, mielőtt betyárnak ment. Egyességet kötött 48-ban Kossuthal, hogy a szabadságharcban segítkezik neki: "Majd meglátod, hogy mit tudok én az ostrommal!" (Rózsa mondta Kossuthnak.) Nem sokra ment vele, többet értek a magyar huszárok!" (Gábor 1947d, 1.)

A szabadságharc első hónapjában egy sárbogárdi földműves az alábbi bizakodó mondatokat jegyezte fel imakönyvének üres lapjára: "Teljesen nincs semmink. A királyt nagyon szorongatják. Csak győznének Kossuthék, de szívesen mennék vele én is ha nem ilyen béna volna a lábam. Győznek. Csak segítse a Jóságos Isten tovább is őket. 1848 őszén." (Juhár 1947)

Az ozorai diadal emléke

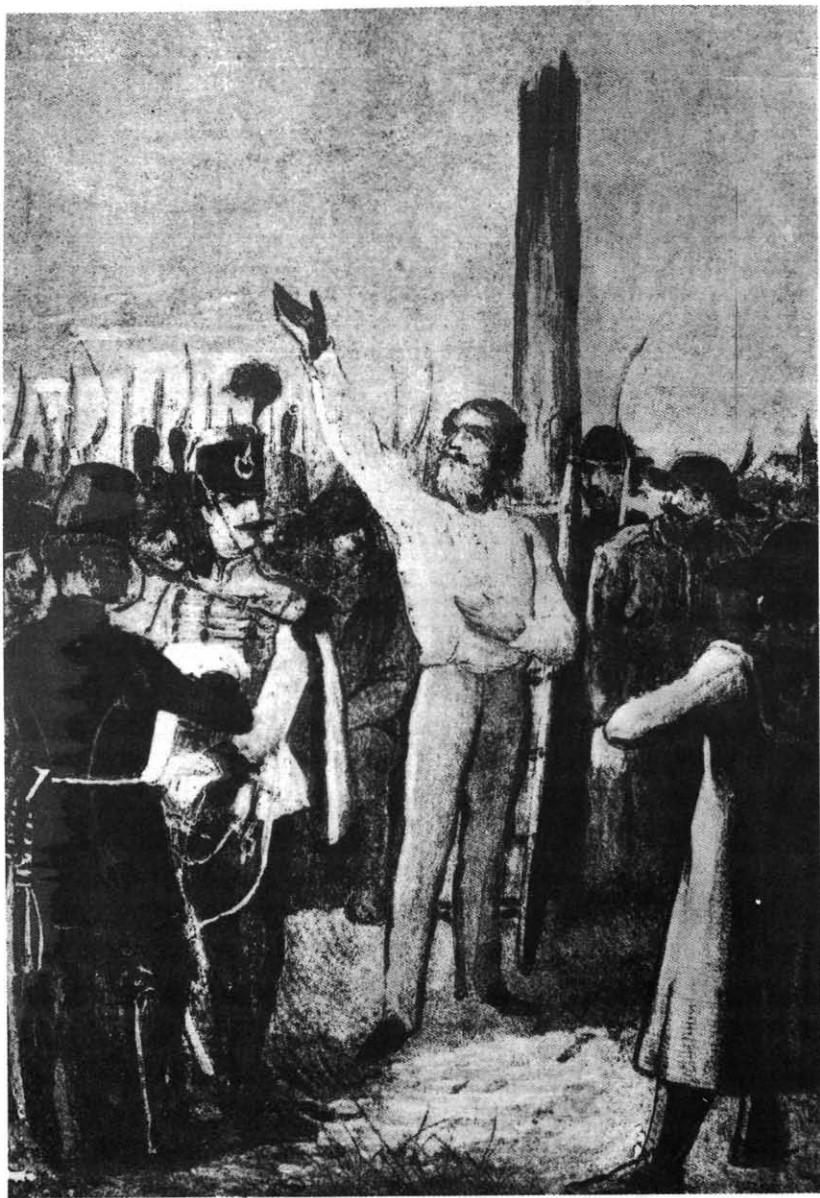
A magyar szabadságharcban 1848 őszén a győzelmes pákozdi ütközetet az ozorai diadal követte. 1848 október 7-én a Perczel Mór ezredes, Görgei Artúr őrnagy, Csapó Vilmos őrnagy, tolnai nemzetőrparancsnok vezetése alatt harcoló honvédek, népfelkelők és nemzetőrök Ozoránál bekerítették majd fegyverletételre kényszerítették Roth és Philippovics császári tábornokok hadtestét, Jellasics utóvédseregét (Erdős 1978, 87-91, 1998, 188-195; Demeter 1985, 87). Illyés Gyula *Ozorai példa* című történeti drámájában dolgozta fel az eseményt, amelyről a Mezőföldön még ma is hallhatunk történeteket idős emberektől.

Az ozorai diadal előtti helyi eseményekről a mezőszentgyörgyi, a szabadbattyáni, soponyai és a kálozi néphagyományban maradtak fenn emlékek. Mezőszentgyörgyön ma is emlegetik, hogy a helyi nemzetőrök elfogták és megölték Jellasics futárait. Székesfehérvárról Simontornyára igyekeztek a futárok Roth és Philippovics generálisokhoz, azzal az utasítással, hogy seregrészük minél gyorsabban vonuljon észak felé, és csatlakozzon a fősereghez. A három tábori szekéren ülő 16 felfegyverzett katonát és egy hadnagyot falujuk határában fogták el a mezőszentgyörgyi nemzetőrök. Mezőszentgyörgyön még száz év múltán is emlékeztek az átvonuló horvát sereg pusztítására: "A bort a pincében eleregették. Csak úgy úszkáltak benne, meg a markukból hörpölték. Volt egy olyan pince, ahol csak a legfelső garádics volt kint, a többi borban úszott." (Szolnoky 1947, 57.) Dunántúli vonulásuk útvonala akkor még elsőrendű borvidék volt, a pincékben 1848 szeptemberében is sok óborral, musttal.

Szabadbattyánban Molnár M. József földműves (sz. 1875) nagyapja elbeszélése alapján így emlékezett meg a horvátok bevonulásáról: "Negyvennyolcban jöttek a horvátok. Öregapámat szólította meg az egyik tiszt, mutassa meg, hol lakik

a bíró. Abban a kéményes házban. Akkor még csak minden tizedik házon volt kémény. Elrendelték, hogy a katonaságot azonnal lássák el élelemmel, mert különben felperzselik a falut. Megkérdezték a horvátokat, hogy miért jöttek. Azt mondták, hogy odahaza akasztófa volt felállítva, és aki nem akart jönni, azt fel is húzták azonnal. A horvátok nagyobb része civil volt, hatvanéves korig kellett jönni. Fegyver nélkül, jobbára kapával, kaszával voltak felszerelve. A grófok és a nagyuraink hozták be ránk a horvátokat. A lángi Zichy grófot el is fogták, és Lórében cigánnyal felakasztatták. A lángi Zichy kastélyban két megrakott szekér fegyver volt elkészítve, hogy majd a horvátok között kiosztják. Megkérdezték Zichyt, hogy miért hozta Magyarországra a horvátokat? Azt mondta, hogy azért mert a horvát nép alázatos, megbecsüli az urait, ha beszél vele, letérdel előtte, de a magyar olyan büszke, hogy a kalapot sem igen akarja levenni, ha urával beszél. Mikor Fehérvárra bevonultak a horvátok, már menet közben osztogatták el egymás között a házakat, hogy ez a sógoré lesz, ez a komáé, ez a nagy pedig a tisztelendő úré." (Szolnoky 1947, 67-69.) Adatközlőm, Farádi Vörös Miklós (szül. 1909) Kálozon hallotta a következő történetet: Gróf Zichy Ödön, "aki Jellasiccsal jött be" kálozi földbirtokos volt, 12 pusztája és kastélya volt itt. Jellasics serege Siófokon keresztül Fehérvár felé ment, Zichy Ödön csak Szabadbattyánig tartott velük. Onnan Káloz felé igyekezett. A honvédek Soponyán fogták el. Reggelig Abán őrizték: a Csapó-saroknál a csöpgőre kötötték ki, esett az eső, folytott rá a háztetőről a víz. Másnap vitték Adonyba, átmentek a réven a Csepel-szigeti Lórévre. Zichy Ödönt ott akasztották fel.

Soponyán Benedek István (szül. 1912) emlékezete igen jól megőrizte a családi hagyományból merített történetet: "A dédőregapám 12 éves, a dédőreganyám meg 10 éves, akkor 48-ban. Aztán öregkorukban nagyon sokat meséltek róla. Én akkor még 10-12 év körüli kisgyerek voltam. Azt nagyon a fejembe véstem, különösen arról tudok mondani, mikor nagyon nagy csata volt Kápolnásnyék meg Pákozdnál. Aztán a Jellasics vezér az vezette volna a horvátokat Pákozdtól Velenec alá, de egy irgalmatlan nagy sereggel ment. Aztán itt a Perczel Mór megpróbálta, hogy meg tudná-e fordítani a horvátokat, de bizony nagyon kevés ereje volt neki, 150 kemény magyar huszár. Ezekkel Tácnál, Tác és Csősz között bejött, akkor a csősz határnál (Kerékdombnak híjjuk), a csősz faluvégen kívül fölvonult 150 huszárunk. Akkor 12 huszár vállalkozott arra, hogy leveri a két hídőrséget, Nagylángnál is, meg Soponyánál is. Azt' egy bátor táci legény jelentkezett, hogy a Sárretében (ami akkor még mocsaras rész volt) tudva a járást, el fogja őket vezetni. Aztán megbeszélték a parancsnokkal, hogyha leverik a hídőrséget, akkor Nagyláng felől is, meg soponyai felső faluvégen (itt ahol vizek voltak meg fűzfák) megfűjják a riadót, a *rajta-rajtát* a támadásra. Így is történt. A táci legény kiadta, hogy merre foglalják el a hidat, akkor aztán elkezdtek összefűjni a *rajta-rajtát*. Perczel Mór meg a 150 huszárral szinte bekerítette Soponyát. Aztán a horvátok úgy megkeveredtek, hogy aki a felső faluvégen volt, az alsónak szaladt, aztán lödözték egymást. Így aztán megfutamították őket. Akkor Kálozig visszamenekültek, onnan újra támadtak a gróf Zichy Ödön vezetésével. Akik a hídőrséget levertek, az a 12 huszár, szűrt kértek, kalapot, a lovaikat beállították az egyik lángi ház udvarába, puskát a szűr alá,

9. ábra: Gróf Zichy Ödön kivégzése Lórén, 1848. szeptember 30-án. Egykorú rajz.

aztán jött négyesfogattal a Zichy gróf, akkor aztán elfogták. Azt mondja: – Én vagyok a kálozi gróf. Erre azt válaszolták: – Ippen te köllesz. S megfogták. Az inasa meg elmenekült egy szürkén, ki a falu szélébe. Ott jó nagy gaz volt, leugrott a lórul az inas, aztán elbújt. Őt így nem találták meg. A Zichyt ezalatt odakísérték egy házhoz. Esett az eső, odakötötték a csöpögőbe. Majd később átkísérték Abára, ott

A hazaárulók így bűnhődnek.

Gróf Zichy Ödön

Fehérmegyei volt administrator,

**september 30-án Csepel szigetén
rögtön ítélő hadi törvényszék ál-
tal mint a haza ellenségeivel szö-
vetkező hazaáruló**

kötél által

1½ 9 órakor kivégeztetett.

10. ábra: Hirdetmény gróf Zichy Ödön kivégzéséről.

parancsnok megismerte a Zichy egyik kocsisát, mert korábban valamelyik birtokán intéző volt, de elcsapta. Megkérdezte, hogy hányadik kocsiban van a gazdája. Az aztán megmondta, így könnyűszerrel elfogták. Átvitték Abára, ott a csöpögőben állt egész éjjel, az eső meg folytott rá. A házigazdája dobott alá egy kéve zsúpot, hogy ne a vízben kelljen neki lenni. Hajnalban mindjárt tovább is vitték Csepel-szigetre, ott meg egy cigány önként vállalkozott rá, hogy fölakasztja. Mire hozzákészültek, akkorra egy huszár fehér zászlóval ment fölmenteni, a gróf is meglátta, nem akarta engedni, hogy a nyakába tegyék a hurkot. Többen is segítettek a cigánynak, mert a tömeg meg már kiabált: Húzd hóhér, húzd! Így mire odaért a felmentő parancs, addigra már meg is halt." (Csákvári 1978, 3.) Soponyán Kovács Józsefné Tóth Julianna (szül. 1887) 1978-ban így emlékezett Zichy Ödön elfogására és a késett kegyelemre: "A Zichy Ödön elfogatásáról nekem is rémlik valami. Úgy hallottam, hogy megállították a négylovas hintót ezek a huszárok, aztán megkérdezték: – Ki légyen? A Zichy mondta a nevét. – De hisz téged várunk! Leszállították a hintóról, elvitték ide föl, a Tóth Kovács amint lakik. Ott a csöpögő alá állították. Másnap elvitték. Aztán alighanem elemésztették. Úgy van, mert emlék-

becsukták reggelig, aztán onnan elvitték a Lórészigetre. Aztán ott alighanem ki is végezték." (Sajtos 1978, 3-4.) Sárosdon idős Rapai György nagyapjától hallotta, hogy "itt vitték át a láncos grófot is, a seregélyesi gróffal együtt. Honvédek hozták őket Aba felől, és Adony felé mentek a perkáti úton. Cudar helyzetben lehettek, mert segítségért kiabáltak a mi grófnak, de az nem törődött velük." (Gyimesi 1986, 2.)

Egy kálozi és egy soponyai történetben a késett kegyelem mondaelemét is megtaláljuk: "Mikor Zichy Ödön behozta a horvátokat az országba, hazaindult ide Kálozra. Abán magyar hadiszállás volt, onnan aztán a környező utakat ellenőrizték. A gróf Soponyán belefutott ebbe a járőrbe. A járőr-

szek, még beszéltek azt is, hogy a Kossuthtól ment a felmentés, de későn. Aztán így az a cigány bűnhődött meg, aki a Zichyt elemésztette." (Sajtos 1978, 4.) A késett kegyelem mondája leggyakrabban az aradi vértanúkhöz kapcsolódik: a néphagyomány szerint I. Ferenc József császár megkegyelmezett a szabadságharc tábornokainak, de a halálos ítélet alóli felmentő levéllel késve érkezett meg a futár Aradra (Sándor 1948, 143-144, 1953, 168-174).

Zichy Ödön Jellasiccsal való együttműködését emlékirataiban Szőgyény-Marich László csóri földbirtokos is elítélte. A bécsi Theresianum egykori diákjai magas közhivatalukról való lemondásuk után birtokközpontjuk – Káloz illetve Csór – nemzetőrkapitányaként érték meg a horvátok támadását. Zichy, Fejér vármegye volt főispáni helytartója és Szőgyény-Marich, a bécsi magyar királyi udvari kancellária egykori alkancellárja ebben a minőségben találkozott 1848. szeptember 27-én a székesfehérvári püspöki palotában. Szőgyény-Marich László így emlékezett meg utolsó találkozásukról, s Zichy horvátbarát működéséről: "Zichy alig várta Jellasicht, mert Messiásnak tekintette, ki – mint mondá – a jelenlegi prókátorkormánytól szabadítandja meg az országot. Én határozottan kárhoztattam ezen nézetét, s figyelmeztettem az elmaradhatatlan következményekre, valamint azon veszélyekre, melyeknek magát kiteszi, ha a – tölem amúgy is rosszalt – horvát betörés iránt rokonszenvet mutat. Ő azonban tovább is megmaradt nézeténél, mondván, hogy rosszabb dolgunk a jelenleginél semmi esetre sem lehet. Ezután elváltunk egymástól, ő jó reményekkel eltelve, szomorú sejtelmekkel én a jövő iránt... Minden esetre első sorban ő maga volt okozója szomorú sorsának, mert nem elég, hogy Jellasicznak proklamációit átvette, s kocsijában magával vitte, továbbá, hogy Jellasichtól "salvus conductus"-sal volt ellátva, hanem ezenkívül ennek Fejérvárott léte alatt folyvást a városban tartózkodott, tisztjeivel állandóan együtt volt, s midőn serege a városból Buda felé kivonult, azt a sorompóig kísérte, s fennhangon így búcsúzott a tisztektől: 'Jó és szerencsés végzést kívánok, uraim!' Ezen a fejérvári nép annyira felbőszült, hogy nem lehetett kételkedni, hogy az első alkalmat felhasználják ennek megbosszulására." (Szőgyény-Marich 1903, 92, 96.)

Zichy Ödön elfogásáról és kivégzéséről Szánthó Gábor abai református segédlelkész 1859-ben keletkezett feljegyzéseiben ezt olvashatjuk: "Abán voltam segédlelkész 1848-ban, midőn Jelasics berontott bitang, csöcselék hadával Tác felé Székesfehérvárra: ott adta ki zsaroló parancsait, de Pákozdnál a mi felkelőink által megveretett, s úgy elszaladt, hogy Bécsig meg sem állapodott. Ezután megjelent Abán Görgey Artúr mint honvéd főhadnagy, húsz kiszolgált magyar katona honvéddel, hogy ezeket a közeli falvakba szétküldi, mint leendő népfölkelési vezéreket; kettőnél többet Kálozra, ha újabb ellenséges csapat jönne. Én ajánlottam, hogy inkább Soponyára. Tehát odarendelt valami hatot, és ezek rövid idő múlva elfogták a volt megyei főnököt, gr. Zichy Ödönt, ki a seregélyesi gr. Zichy rokonaival Kálozra akart hazamenni. Őket Trankus honvédkapitány* Aba felé szállította, ott éjjel az utcán őriztette, mert még ekkor Jelasics nem távozott, s ezeknél sok

* Trankoss István (1790-1863) a Hunyadi csapat századosa, majd az 50. honvédszászlóalj parancsnoka, honvéd alezredes.

Gróf
ZICHY ÖDÖN HALÁLA.
 II-dik újság.
 Putnoki Józseftől.

Föl magasztaltatott az akasztófára,
 Hogy a jó levegőt többé ne ronthassa.

Buda-Pest, 1848.

Nyomatott s kapható Bucsánszky Alajosnál
 Kerepesi-ut 1508-dik sz. a.

11. ábra: Verses ponyvafüzet gróf Zichy Ödön haláláról.

nyomatott proklamáció volt. Másnap a foglyokat Lóréra szállították, ott Zichy Ödönt felakasztották." (Tanka 1972, 165.)

Zichy Ödön árulásáról, kivégzéséről azonnal tudósítottak a fametszetes, verses ponyvafüzetek (*Gróf Zichy Ödön halála. II-dik újság Putnoki Józseftől. Buda-Pest, 1848. Nyomatott s kapható Bucsánszky Alajosnál. Kerepesi ut 1508-dik sz. a.;*

A' gaz
gróf Zicsi Ödön

kötél által lett kivégeztetése

September 30-kán 1848.

Szarvason,
Róthy Lipót betűi és sajátja.

A' gaz gróf Zicsi Ödön kötél által lett kivégeztetése September 30-kán 1848. Szarvason, Réthy Lipót betüi és sajátja.) Bucsánszky ponyvafüzete így adta hírül elfogását és elítélését (Pogány 1993, 282):

Megfogta az átok Zichy Ödön grófot,
Ki a horvátokkal erősen komázott,
Épp midőn a népet ellenünk lázítá,
A magyar útjában Ercsén őt elfogá.

Rögtön elítélé őtet a törvényszék,
Előtte a gróf hijjába szabadkozék,
Kiszabta fejére a rettentő halált,
Tüstént felállítá a nagy akasztófát.

Zichy Ödön holttestét a kivégzés helyén, Lóréven 1849. szeptember 18-án exhumálták, Kálozra szállították. Kálozon a katolikus templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Sírfelirata a következő:

MÉLTÓSÁGOS VÁSONKEŐI
GRÓF

ZICHY ÖDÖN ÚR

VOLT SZÉKES-FEJÉRVÁRMEGYE HELYETTES FŐ-ISPÁNYA.

SZÜLETETT 1809-BEN SEPTEMBER HAVA 25-KÉN

ÉS MEGHALT A FORRADALOM SZAKÁBAN CSEPELY SZIGETÉBEN

A' LOÓRÉI DUNA PARTON 1848 SEP. 30-KÁN

VÉGSŐ SZAVAI VOLTAK: ÁRTATLANUL HALOK MEG 'S ADJA

ISTEN, HOGY ÉN LEGYEK AZ UTOLSÓ ÁLDOZAT.

ISTEN ÁLDJA MEG HAZÁM, ISTEN ÁLDJA MEG NEMZETEM!

BÉKE PORAINAK.

A kálozi templom falában elhelyezett öntöttvas emléktábla szövege:

ELSŐ FERENCZ JÓZSEF

1852 JUN. 26-ÁN

E GYÁSZ SÍRNÁL TÉRDELVE

ESDEKLETT AZ ÉGHEZ, A FELSÉGES

HÁZA IRÁNTI HŰSÉG

ITT NYUGVÓ ÁLDOZATA

ÜDVEÉRT. ÚGY LEGYEN!

Ugyancsak a kálozi templom egyik ablakában látható Szent Ödön burgundi vértanú király színes üvegképe, amit gróf Zichy Rafael 1925-ben csináltatott. A színes üveglak képén az arc, a nagy szakáll, a bajusz Zichy Ödöné. Kivégzésének he-

lyén, a lórévi Duna-parton I. Ferenc József császár 1852-ben kápolnát építtet, amely ma is áll.

Koller János, az adonyi római katolikus plébánia adminisztrátora naplójában részletesen leírta Zichy Ödön kivégzését. Az ozorai diadalt megelőző és követő adonyi történeteket így rögzítette: "October 3-án. Különös egy jelenetkép tűnt fel az alföldi, Kecskeméti, Kunsági lovas és gyalog többnyire kaszákkal felfegyverzett nép ezreit a legszebb renddel Adonyon keresztül vonulni látni, mindenik magával vivé élelmiszereit, és lelkesedését a hazáért. October 5-én. A Roth katonáinak egy részét az úgynevezett Ogulini ezredet lefegyverzetten ma kísérték a kikötőhöz, lándzsás kunok. Ezen katonák legtöbbike kávészínű szürből készült tót köntőssel voltak rendezetlenül felszerelve, de a mint mondják jó fegyverők

13. ábra: Emlékkápolna gróf Zichy Ödön kivégzésének színhelyén, a lórévi Duna-parton. Épült 1852-ben.

volt, testre szép szálás legények voltak, s a mint látszott, tanult katonák, mert tisztjöknek szavára azonnal fordulataikat pontosan megtevék. Lehetek mint egy 1200. A révben kenyér osztogatott ki nekik, annyira éhesek voltak szegény ördögök, hogy a kenyérre való tömeges rohanástól csak tisztjeik kard csapásaival lehetett vissza tartani, pénzök volt, mert szemem láttára adott egyik egy ezüst huszast társának egy darab kenyérért. Jólakás után a Dunának mentek seregestül, és ittak kalapjaikkal mint a juhok, azután pedig felpakolva elvitettek a gőzösökön Pestre." (Lendvay 1983, 48-49.)

Farádi Vörös Miklós 1978-ban a káloziak hőstettét is felidézte nekem: Izsányi Endre jegyző vezetésével felfegyverzett kálozi emberek a falu végén lévő nagy híd melletti bokros-fás részen húzódtak meg. Itt várták a Tác–Soponya felől visszavonuló horvátokat. Hajnalban ért oda Roth előőrs, akiket a káloziak sortűzzel fogadtak. Az előørs meghátrált, azt hitték, hogy Kálozon már ott van a magyar honvédsereg. Roth és Philippovics serege ezért nem Kálozon át dél felé, hanem a

mezőföldi pusztákon keresztül nyugat felé menekült. Így ért el a Sió balpartján fekvő Tóti-pusztára, amely a túlpárti Ozorával szemben fekszik. Ez az ozorai diadal színhelye. Feltűnő, hogy a mezőszentgyörgyi nemzetőrök és a kálozi emberek hőstette is szerepel Eötvös Károly *A nagy év* című könyvében (1905, 16-103). A helyi hagyományt ez esetben valószínűleg a mezőszentgyörgyi származású Eötvös leírása is erősítette. Eötvös Károly a mezőszentgyörgyi nemzetőrök és a kálozi emberek hőstetéről, *Carolus* álnéven, már 1870-ben cikket jelentetett meg a Vasárnapi Ujságban (*Carolus* 1870, 122-123).

Bartos István (szül. 1898), akinek nagybátyja is részt vett az eseményekben, 80 éves korában így beszélt a káloziak hőstetéről: "Nem reguláris, hanem összeterelelt horvát bandát vezettek erre. A község lakossága nem volt népes, így aztán nem is állt ellent számottevő módon. Egy említésre méltó epizód történt csak. A jegyző, valami Izsányi, összeszedett néhány vállalkozó szellemű fiatallembert, a bátrabbakat természetesen. Köztük volt az én Olajos Szép nagybácsim is. Később aztán hatalmas, szálfatermetű ember lett. Szóval kimentek a határba, a cukorgyártól folyó patak hídjához. Keskeny fahíd volt, amit aztán fel is bontottak. Az a rész ingoványos volt. A horvátok este értek ide. A Pécsöli kisbíró verte a dobát, az Izsányi meg elöltöltős puskával lödözött. A legények különféle eszközökkel zörögtek. Nem is mert senki a patakon átjönni. Másnap aztán bevonultak a faluba, két óra szabad rablást kaptak. A fiatal lányok, asszonyok a szőlőhegyi árokba rejtőztek, a férfiak is igyekeztek eltűnni. Otthon csak az öregek maradtak." (Csákvári 1978, 4.)

Ozorán száztiz évvel az események után Kránitz Balázs a *Ráckut* helynév kapcsán így mesélte el az ozorai diadalt: "A Ráckut és a Ráckuti dűlőrész neve abból az időből származik, amikor 1848-ban a rácok betörték hazánkba. Itt jöttek be Ozorára, azonban itt nagy akadály állt előttük, mert Ozora és környékének felbőszült népe kaszákkal, kapákkal és kiegyenesített villákkal eddig jött eléjük, és itt nekik rontott. Őseink halált-megvető hősiességgel harcoltak a túlerővel szemben. A rácok legnagyobb része itt pusztult, csak nagyon kevés tudott közülük elmene-külni. Az itt maradt sebesülteket és halottakat egy kútba dobálták, azóta nevezik ezt a helyet Ráckutnak." (Nagy Janka Teodóra 1998, 90.)

Az ozorai diadallal kapcsolatban Igaron és Mezőkomáromban is őrzött meg adatokat a néphagyomány. A következő történetekben az ellenség megtévesztésének igen szép mondabeli motívumát találjuk: "Negyvennyolcban mentek el innen Igarról is Ozora felé, oda a tóti erdőbe. Hallottam a régi öregektől, hogy hét huszár hogyan kerülgette a hegyet, elől lassan masíroztak, hátul meg, hol nem látta őket az ellenség, szaladtak. Volt köztük egy fehér lovas is. Addig jártak így körbe, míg nem jöttek a felmentő seregek, és letetették a horvátokkal a fegyvert." (Nagy 1947a, 2.)

Mezőkomáromban 1978-ban Megyeri János mondta el a családi hagyományban megőrzött történetet: "Az ozorai győzelemben, ahol fegyverletételre kényszerítette a maroknyi magyar sereg a Roth generális seregét, részt vett dédnagyapám, Megyeri János is. Nem honvéd volt, hanem nemzetőr. Fegyvere, egy hosszú nyelű lándzsa egészen a második világháborúig megvolt a szőlőben levő

14. ábra: Az ozorai fegyverletétel. Egykorú rajz után festette Richter A. (Gracza é.n. II. 1).

présházban. Front alatt leégett a nádtetős présházunk, és akkor kallódott el. Valószínű, hogy a leomló kémény téglái temették maguk alá. Nagypám gyakran emlegette Perczel Móric huszárainak merész cselét: a maroknyi lovasság többször körbelovagolta az erdőt, ahol Rothék táboroztak, azt a látszatot keltve, hogy sokan vannak. Ozora meg Tolna megye népe is felvonult a közeli dombokon kaszával, ásóval. A megrettent horvátok feltétel nélkül letették a fegyvert. Mondták is, amikor már mint hadifoglyokat kísérték őket a nemzetőrök, hogy ha tudták volna, hogy csak ennyien vannak a magyarok, nem rakták volna gúlába a puskákat." (Kálmán 1978, 2.)

Egy Csákváron gyűjtött történet szerint a huszárok cselét az erdőbe menekült gyerekek és asszonyok zajcsapása is segítette: "Ozorán 20-25 huszár ugrasztotta meg az osztrák sereget: Az asszonyok a gyerekekkel rossz fazekakkal az erdőbe vonultak, óriási nagy zajt csaptak. Az asszonyok meg a gyerekek ütötték a sok rossz fazekat. A húsz huszár meg körbevágtázott az erdő szélén. Azt gondolták, hogy ezek az előőrsök, és a nagy csapat bent van az erdőben. Így eltérítették őket." (Dobos 1966, 9.)

Az ellenség hasonló módon való megtévesztésének mondaeleme korábbi csatákhoz is kapcsolódott. Budai Ézsaiás *Magyar ország históriájában* a franciák 1809-es győri ostromához kapcsolta: "Győrbenn, a' Frantziák kemény ostroma alatt, Oberster Péchi Mihály Úr vólt a' Commendáns, a' ki az Ellenséget, tsekély számú népével, úgy megjátszódtatta, hogy az, midőnn a' városba bément, és az óltalmazók kevés voltát látta, magát megszegyenlette. Fortéllya az Oberster Úrnak a' vólt, hogy kevés számú ágyúit, a' várnak hol egyik hol másik részére vitette, és

15. ábra: Tolna megyei népfelkelők fogságba kísérik az Ozoránál fegyverletételre kényszerített Roth-hadtest katonáit. Ceruzarajz (Rózsa-Spira 1973, 227).

ügy lövöldöztetett az Ellenségre; mely is, abból azt hozta ki, hogy a' vár elég ember által, és elég ágyúval őltalmazódik: noha a' dolog ellenkezőképenn volt." (1812, 242.) Ugyanígy az ellenség zajjal való félrevezetésének, elűzésének motívuma a történeti néphagyomány más területein is feltűnik. A mohácsi busójárás és a hajdúszoboszlói szilveszteri felvonulás értelmezésénél a török elleni harchoz kapcsolódik (Ujváry 1990, 77-78, 1975, 51-55).

Az igari néphagyomány Ozoránál nem csupán egyszerű fegyverletételről, hanem nagy csatáról tud: "Nagy harc volt ott, úgy, hogy egészen összekeveredtek ezek a seregek. A falunkban laknak ezek a Tóthok, ezeknek az öregapjukat a horvátok elhozták harcolni, ugyanis ez az öreg, akkor még fiatal ember, lent dolgozott a Délvidéken. Felöltöztették horvát ruhába. Hanem amikor összekeveredtek az emberek a harc közben, ez a Tóth átugrott a magyarokhoz, s megmondta nekik, hogy ő kicsoda, ne bántsák. A magyarok nagyon örültek neki, s együtt vágták a horvátokat." (Nagy 1947a, 2.)

Perczel Mórnak, a szűkebb hazáját védő földbirtokos honvéd főtisztnek a valósággal egyezően jelentős szerep jut a Tolna megyei negyvennyolcas hagyományokban. A Szakályban lejegyzett történet szerint ő is furfanggal kényszerítette fegyverletételre a horvátokat: "Nemeskéri Kiss Pál miszlai birtokos volt, s mivel a horvátok vicekirálya is volt, hát segítette a horvátokat. Mikor a horvátok jöttek, a mieinknek nem is volt fegyverük. A vezér Perczel Mór volt, ki görbe születésű.

A magyaroknak puskájuk nem volt, hát csak forgatták a kaszát a horvátok előtt. Ez volt a parancs, megállni a forgatásban nem volt szabad. A horvátok erre megijedtek, s béketárgyalásokba kezdtek. Látod mennyi a fegyver – mondta Perczel a horvátok vezérének, aki eleinte rá sem akart hallgatni. Közben Mislára bementek a horvátok kollektálni, bementek élelemért. Ezeknél a katonáknál a Nemeskéri Kiss Pál zsákjai voltak. Mikor ezt megláták a népek, megrohanták őket, elvették a puskáikat. Ezt megtudták a horvátok. Ki akarták szabadítani az élelemszerzőket. De a népek a hídról a horvátoktól elszedett puskákkal visszalöttek. Mindez a tárgyalás közben volt. Nem üres kézzel vannak ám a mieink – mondta Perczel a horvát vezérnek, s ekkor eldőrdültek megint a puskák. Látod, nem üres kézzel vannak – mondta

Perczel, s erre a horvátok megijedtek. Hát így lettek a horvátok lefegyverezve Ozorán alul Miszla és Pincehely között." (Nagy 1947a, 12.) A történethez egy valódi mondaelem is kapcsolódott. Szakályban úgy tartják, hogy a rekviráló egységet lefegyverző miszlaiak megbüntetésére a horvát vezér öt ágyút akart odarendelni, hogy "azok lövessék agyon Mislát." A hamuvá lövetéstől Nemeskéri Kiss Pál mentette meg a falut, aki elhitette a horvátokkal, hogy a lövöldözők nem a miszlaiak, hanem a sárszentlőrinciek és a nagyszékelyiek voltak (Nagy 1947a, 16). Ezzel kapcsolatban egy csákvári történeti monda azonos elemét említhetjük. Közismert, hogy 1853-ban egy csákvári szabólegény, Libényi János Bécsben sikertelen merényletet követett el I. Ferenc József ellen. A néphagyomány szerint a császár megtorlásul le akarta ágyúztatni Csákvárt. Egyes elbeszélők szerint a kegyelmet a mezőváros számára az előljárók és papok küldöttsége, mások szerint a birtokos Esterházy szerezte meg.

A Tolna megyei német községek nemzetőrei is részt vettek az ozorai győzelem kivívásában. Bár 1848-as szereplésük megítélése a szomszédos magyar falvakban nem minden esetben előnyös számukra. Szakályban 1947-ben beszélt erről Német Ferenc: "Azok nagyon gyáván viselkedtek 48-ban. Azok haza akartak me-

Az éjjel vett
LEGUJABB
hiteles hírek.
ROTH tábornok
Perczel Moricz és Görgey Arthur ezredek által
hat ezret meghaladó táborával, 12 ágyúval és minden
hadi készületével együtt elfogatott
Bécsben kiűtvén a forradalom, Sopronmegyei kor-
mánybiztos Niezky Sándor tudósítása szerint
hazánk legnagyobb ellensége
GROF LATOUR
osztrák hadügyminister
felakasztatott.
Sergeink Jellachich tábora ellen nyomulnak.
PEST, october 8-án 1848, reggel 8 órakor.
Pázmándy Dénés.
Képviselőház elnöke.

16. ábra: Híradás az ozorai diadal másnapján
(Gracza é.n. II. 239).

nekülni a magyar seregből. Tudja, erre Szakályon alul csak német községek voltak túlnyomórésztben. Az asszonyok kergették vissza ezeket a menekülő svábokat a frontra, a görbei hegyre. »Amíg a mi férjeink oda vannak, ti sem mentek haza!« – kiabálták nekik." (Nagy 1947a, 15.) Németkéren Perczel Mór felhívására lelkes fiatalok gyülekeztek a kovácsműhelyben, kaszákat, más szűrőeszközöket, fejszéket éleztek. Ezzel szerelték fel a németkéri szabadcsapatot, amely énekelve végigvonult a falun, majd Ozora irányába távozott (Pataki-Pámer 1985).

Kálozon az ozorai diadal hírére a férfiak kaszával, kapával, vasvillával támadtak a faluban hagyott horvát helyőrségre: "Azok aztán könyörgőre fogták a dolgot. Elmondták, hogy ők nem is jöttek volna, de minden faluban akasztófa volt fölállítva, aki nem jön el, azt menten fölakasztják. Meg aztán azok is bocskoros, szegény emberek voltak, nem bántották őket. De erre följebb, Soponyán meg Tácon annyi hullát dobáltak a kanálisba, hogy a kálozi hídnál fönnakadtak, a víz meg kétoldalt folyt el. A horvátok aztán itt könyörögtek az enivalóért, még a malacoknak félretett aprókrumplit is megették." (Csákvári 1978, 4.) Iváncsáról Király György önéletrajzi írásában olvashatjuk: "Idesanyámat Marcinka Máriának hitták. Űnekije má a zükaptya is itt lakott, akkó amikó a falunak mig híre hamva se vót, csak a zaszegen lagtak nihányan zsellírek. Idesanyámékná aszt beszíték, hogy a Kis uccai Marcinkák – a Kis ucca Marcinkábu átt ki – negyvennyócba amikó a horvátok erre menekűtek, ugy egyesive meg kettesive, akkó űk kijátak a sarokra a vasvelláva, a horvátokat agyoncsapták, asztán elásták űket a ganyé alá. Amellik horvát betívett a Kis uccába az ugyan onnit ki má nem ment." (1981, 14.)

A dunaföldvári ferences rendház historia domusának bejegyzéséből tudjuk, hogy 1848. október 10-én a kolostorból gőzhajón Pestre szállították Roth és Philippovics Ozoránál elfogott császári tábornokokat. A közkatonákat szabadon engedték, elindulhattak Horvátország felé.

Németh László *Magam helyett* című önéletrajzi művében így emlékezett meg apai nagyapjáról, a szilasbalhási Kenesseyék volt jobbágyáról: "Ő már magunkfajta gyerek volt negyvennyolcban s még most is mint sérelmet emlegette, hogy az apjával zabot kellett vinnie Buda alá. A horvátokról tudta, hogy melyik úton mentek, mit zsaroltak. Az ozorai példát is tőle hallottam..." (1943, 88). Történeti hagyományaink ápolásának egyik szép példáját láthattuk az Illyés Gyuláról készített portréfilmben. Illyés Gyulának az ozorai általános iskola igazgatója elmondta, hogy diákjaival az esemény színhelyén minden esztendőben megünneplik az ozorai diadal évfordulóját. A tanulók lejátszák az eseményeket, az ellenséget félrevezető hét huszár mondabeli cselét is.

A pákozdi győzelem emléke

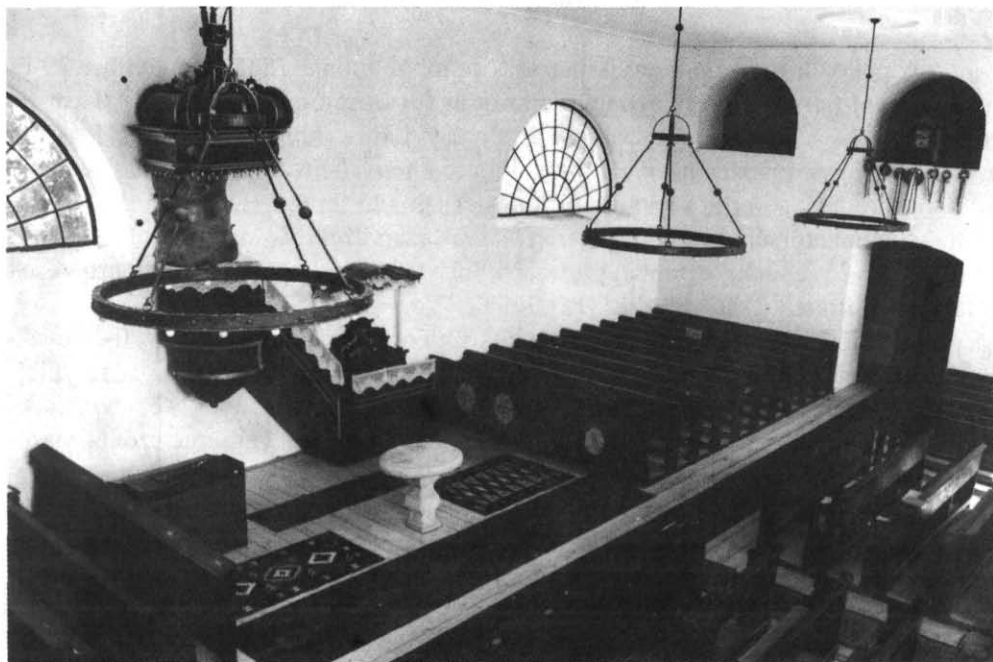
A pákozdi győzelem egyik nemzeti szimbólumunk. 1848. szeptember 29-én az Erdéllyel frissen egyesült Magyarország új fővárosától, Pest-Budától 50 km-re, a pákozdi és a sukorói dombokon, Batthyány Lajos miniszterelnök és Kossuth Lajos pénzügyminiszter szervezőmunkája eredményeként felállított magyar nemzeti hadseregnek sikerült megállítani Jellasics támadó seregét (Demeter 1998).

A nemzetőrség és a honvédsereg sikeres szervezésében nagy szerep jutott az áprilisi törvényeknek, a jobbágyfelszabadítás tényének, amely a volt úrbéresek tömegeit állította a szabadságharc zászlói alá (Varga 1971; Für 1994).

A szabadságharc első győzelmes ütközetének emléke még az 1970-es években is elevenen élt a néphagyományban. A Pákozdon végzett néprajzi adatgyűjtések során lejegyzett történeteket a negyvennyolcas hagyományok két évtizeddel ezelőtti állapotának bemutatása céljából idézem: "Ez a Cseh Gáborné szokta mesélni, az Örzse néni, hogy önáluk az ipa, mármint az apósa, hátul feküdt a szobába, így az ajtó mögött vót az ágya, azt' amikor bement a katona, amikor bement a horvát, nagy kést vágott vóna hozzája az ágybul. De nem vót az öreg beteg, csak úgy feküdt... aztán akkor ottan bele akarta vágnyi, aztán akkor azon lett az a csata, hogy föl akarták a falut is tüzenyi. Azon a vitán keletkezett az, hogy föl akarták tüzenyi Pákozdot, aztán mit tudom én, ki könyörgött, mikor a horvátok itt vótak... aki bement Fehérvárra, a magyaroknak vót ő a kémjük, aki bement árúnyi a barackot. A barackot mikor bement Fehérvárra árúnyi, azt' mondja neki a horvát vezér – ott a városháza előtt árúta – 'Haj, de szép barackod van leánkám!' 'Vegyen belőle az ur' aszongya, 'vegyen belőle!' 'Veszek is belőle, leányom!' 'Hú – aszongya –, mennyi katona van itt! Vannak maguk még százan is!' 'Van ám! – aszongya – Húgomaszszony, nyolc ezren vagyunk itt!' No, ez a leán, mikor hazagyütt Fehérvárrul, akkor ez itthun megmondta a magyaroknak; ezek főgyüttek Ozorából, a mi magyarjaink. S itt álltak meg, hogy hátha itten meg tudnák állítani, hogy ne menjenek tovább a hazánkba a horvátok. Akkor a magyarok megforgatták a lovak lábán a patkót, úgy hogy mintha erre menne. Itt vót a sarok elől, mintha erre menne, oszt pedig arra ment. Megforgatták, és akkor elmentek, megkerülték a Velencei-tót, arra is mentek, elmentek arra is, hogy mindenfelé mentek, pedig dehogy, azok mán onnét gyüttek ide. Azért vót Pákozdon a nagy ütközetük, és itt a Bogárhalomnál e, ide a herefődek alá a tóba, ide szorították be a horvátokat." (Tichy–Géró 1977, 1.)

"Jellasics egyik tisztjét azt etalálták. Itt vót a Bogárhalomnál e. Azt buzogánnyal vágták meg. Még a mi rétifődünkbe, még mink találtunk is buzogányt, mikor itt dógoztunk. A tiszt fejbeütést kapott. Ott a temetőbe, ott ahol most már végképp kiértünk a sírokkal, ott vót egy sírkő. Az valami fővezérnek vót a sírkőve, de kidobták, oda a temetőszélre." (Tichy–Géró 1977, 1-2.)

"A szomszéd házba, a régi házba negyvennyóckor horvátok vótak. És vót egy régi tükör, és a tükörbe fővette azt a szép cifra bundát, aszonta, hogyhát, ekezdte illegetnyi magát, hogy Magyarország kismennysország, nemsokára miránk osztják! – a horvát katona." (Tichy–Géró 1977, 2.)

17. ábra: A pákozdi csatát megelőző haditanács színhelye: a sukorói református templom.

"A horvátok elől a pákozdiak elmenekültek a tóba, ladikon bementek. Öregapám négyéves volt. Onnan gyűtt haza az édesapja kenyérért. A kenyeret a padlásra a kokasülőn keresztbetett deszkán tartották. A szomszéd felől bontotta meg a nádtetőt, fölment a padlásra, de eltévesztette a fogást, és letaszítá a horvát lovak közé a kenyeret az istállóba. Odaugrott a horvát, fölneézett, mondta ám a maga nyelvin a cáromkodást. Igenőregpapa visszament a tóba kenyér nélkül. A tóban voltak szakattak, ott nincs víz, azon meg lehetett maradni, meg a ladikban. De nem maradtak ott sokáig, elmenekültek Gárdonyba. A tóból nézték, olyan szélességben jött a horvát, hogy a Nyugodótól az Alsómajorig értek. Megijedtek, kijöttek a tóból, és fele Dinnyés felé Gárdonyba, másik fele Velence felé Gárdonyba menekült. A magyar huszárok meggyőzték őket, de nem szoríták bele a tóba. Kit beleszoríták, ki elmenekült. A horvátok föl akarták gyújtani a falut, a túsó és a keleti faluvéget is meggyújták. A katolikus pap járt közbe az elöljárójuknál, hogy a megmaradott népeknek a hajlék a fejük fölött meglegyen, ha hazajönnek. A Kiső-hegybe volt a sok magyar huszár, itták a jó borokat, verték a sarkantyut, csak úgy pöngött. Igenőregpapa meg verte a bokáját, de nem sokáig, mert megfájdult neki." (Saját gyűjtés, Pákozdi, 1978)

A bemutatott anyagot jól egészítik ki az 1947-48-as országos méretű 48-as hagyománygyűjtő akció Pákozdon lejegyzett adatai: "A horvátokat a Velencei-tóba szorították bele. Voltak gazdák, akik a horvátokat házakhoz csalták, leitatták és a pincébe levezették, ahol a forrásban lévő must gőzétől meghaltak. Jellasics fel

akarta gyűjtani a községet, mert a szárnysegédje lábát ellőtték, de az akkori plébános kérésére elállt ettől a gondolattól. A községházát és egy-két épületet felgyújtatott ugyan; nem engedte ezeket elojtani, de tovább gyűjtogatni sem. Jellasics a nagy vereség után tovább vonult nyugatra." (Gábor 1947b, 1.)

"Negyvennyolc ról annyit tudok csak, amit apám mesélt róla, amikor még élt szegény. Apám is negyvennyolcas huszár volt. Mesélte,

hogyan fenn a Mészék-dombon álltak a magyarok; a híres pákozdi céllövészek. Onnan lőtték a Bogárhalmot, ahol Jellasics seregei álltak. Egy horvátot, ahogy kijött az elhagyott pincéből, mert bort lopott vót, úgy eltalálták, hogy a golyó épp az üveget érte a mellén. A horvát felbukfencezett, nem bírt tovább menni. Később, hogy apám arra ment, kérte őt, hogy lője agyon. 'Lője agyon a villám!' – így mondta apám – 'Életemben nem öltem védtelen embert, oszt nem is fogok!' (Gábor 1947b, 1-2.) "Meséte is öregapám, mikor begyűttek a horvátok, nagy ijedelem volt. A Kossuth-huszárok mind a hegyen voltak. A horvátok meg is telepedtek az Öreg utcán, aztán elkezdtek rabolni. Az ágyneműből mind kieresztették a tollat, aztán a huzatot elvitték kapcának. Itt ebbe a házba feküdt Jellasics testvére, szárnysegéde sebesülve. Mérges is volt a Jellasics, hogy a magyar lövészek olyan jól eltalálták a testvére lábát. Fel akarták gyűjtani az egész községet. El is menekült a nép java ijedtébe, ki merre látott. Újfalugig menekültek, de a bíró könyörgésére megkegyelmezett a horvátok vezére." (Gábor 1947b, 4.)

A pákozdi csatával kapcsolatban bemutatott néphagyomány anyag elemzése több tanulsággal jár a negyvennyolcas hagyományok alakulása szempontjából. A fenti hagyomány anyag fontosabb, gyakran ismétlődő elemei a következők: 1. A falu lakóinak elmenekülése a horvátok elől. 2. A falu felgyújtása, fosztogatás, a pap vagy a bíró közbenjárása. 3. A magyar kémnő tevékenysége. 4. A lovak lábán a patkó megforgatása. 5. Jellasics szárnysegédének megsebesítése. 6. Az ellenség tóba szorítása. 7. Jellasics seregének menekülése. Jenei Károly, Urbán Aladár,

18. ábra: Az úrasztala a sukorói református templomban 1805-ből.

Hermann Róbert és mások kutatásaiból ismerjük a pákozdi csata történetét (Jenei 1966; Urbán 1984; Hermann 1998; Hermann szerk. 1996, 168-169). Feltűnő, hogy a néphagyomány a pákozdi csatával kapcsolatban sok valós elemet, történeti adatot megőrzött. Ilyen elemek: a falu lakóinak menekülése, a falu felgyújtása, fosztogatás, a katolikus pap (Pilsák György) közbenjárása, Jellasics menekülése. Ezeket a valós elemeket a pákozdi csatát átélő személyek elbeszéléseiből, az iskolai oktatás anyagából, tankönyvekből vagy a március 15-ei, szeptember 29-ei ünnepélyek szónoklataiból meríthették.

A szóhagyomány szerint a horvátok Pákozdhhoz hasonlóan Dunapentelet is fel akarták gyújtani. Nyuli Márton 1954-ben így beszélt erről: "Apám akkor született, mikor a forradalom aztán kiűtött. Csak annyit hallottam, hogy idesapám egy-éves volt, mikor a forradalom kiűtött. Aztán úgy volt, hogy eltűzelik ezt a Dunapöntöllét. Elraktak mindent a vermekbe, a nép meg elhúzódt ki a laposra, aszt féték, hogy hát valami nem jó lesz. Öreganyám a hátán vitte idesapámat, menekütek. De aztán megszűnt. Vót itt valami nagy, nem is tudom minek mondták, valami aranykucsos vót. Az mentette meg a községet, hogy nem tüzeltek el. Ki volt, nem tudom." (Veress 1954, 110.)

A pákozdi csatával kapcsolatos néphagyomány anyagban három valódi mondaelem is szerepel: 1. A magyar kémnő működése. 2. A lovak lábán a patkó megforgatása. 3. Az ellenség tóba szorítása. A lovak lábán a patkó megfordításának mondai motívuma a kuruc korhoz, Rákóczihoz kapcsolódó történeti mondáinkban is feltűnik. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében gyűjtött mondák szerint II. Rákóczi Ferenc menekülése közben "odaszaladt a kovácshoz, és azt mondta, hogy a lova lábán a patkót fordítsák meg." (Tornyospálca) Illetve: "A ló patáját fordítva vasaltatta meg Rákóczi, hogy ne találják meg őket." (Nagyecsed) (Ferenczi-Molnár 1972, 77-78; Luby 1985, 45-46.) Az ellenség tóba szorításának mondája a horvátokkal kapcsolatban a Dunántúl területén általánosan elterjedt: "A pátkai kertek alatt hosszú, nagy víz húzódt. Ezt a vizet – ma már víztározó van a helyén – a nép Aranyosnak hívta, mert szinte arany volt a színe a sok haltól... A szabadságharc dunántúli hadjárata alkalmával a horvát seregek elérték Pátkát. A pátkai nép nem nézte tétlenül az ellenséges sereg vonulását, pusztítását, hanem kaszákat, vasvellt ragadva az Aranyos nevű víz felé szorította a horvát sereget. A vízbe szorított ellenséggel már könnyebben elbántak a magyar katonák. A csatát dicsőséges pákozdi csata néven említi a történelem, mert a fő ütközet a pákozdi hegyekben zajlott, de a menekülő horvát sereg elérte Pátkát, és ott történt a leszámolás az Aranyos vizében, a pátkaiak segítségével. Legalábbis a pátkai öregek így emlegetik." (Molnár 1984, 2.) Pázmádon 1964-ben Csurgó Ferenc beszélt Kresz Mária néprajzkutatónak a horvátok tóba szorításáról: "Hát úgy hallottam a nagyapáimtól, hogy a dédöregapám is, meg az igazi öregapám azok ott vótak a pákozdi csatába. Aztán hallottam tőlük azt is, hogy volt egy pákozdi menyecske, mint a mai nyelven olyan partizán nő féle. Hát kíváncsiak vótak a mieink, hogy a Jellasicsnak a csapatai milyen erősek. Osztán bement egy kosár sárgabarackkal. Áruta ott a horvátoknak, a katonáknak. Hát osztán közbe nem is az vót a célja, hogy ü a barackot

19. ábra: A pákozdi csatában részt vevő katonák és népfelkelők. Mossmüller vízfestménye (Rózsa-Spira 1973, 226).

elaggya, hanem hogy az ellenséget szóval kikémkeggye, hogy hogyan állnak. Hát aztán bizony gyűttek nagy bátran, hát osztán itt a Velencei-tó partyán el lettek, ki lettek nyírva. Mer a parasztság a katonasággal vegyessen belezavarták őket a Velencei tóba." (Kresz 1964, 33.)

Csákváron öreg Balázs János 72 éves gazdálkodó 1947-ben még tudott a horvátok tóba szorításáról: "A pákozdi csatában is részt vett öregapám. Mer az úgy vót, hogy a horvátok nagyon akartak harcolni. Osztán Jellasics, a vezér nem akart addig megütközni a magyarokkal, míg a német nem biztosította a segítséget. Hát Jellasics kikerülte a magyarokat, s Bécs fele vonult. A sereg mindenáron csatát akart. Így állt meg Jellasics a Pákozdi tónál, és azt mondta katonáinak: "Nohát, ha akartok, most verekedjete." Azok akartak is, de úgy ahogy ők gondolták, csak-hogy a magyarok minden oldalról bekerítették őket, oszt belészorították a pákozdi tóba. Csúfos vereség volt. Soká fáj ez még a horvátoknak. Tán még ma is fáj. Öregapám meséte, hogy még azután is avval mérgecsítették a horvátokat: "Kell-e feredő? Jöttök-e még Pákozdra?" (Gábor 1947e, 3; Dégh 1952, 151.) Ugyancsak Csákváron említette 1966-ban a 79 éves Tóth Lajos Dobos Ilona néprajzkutatónak: "Behajtották a horvátokat a Velencei-tóba. Fekete volt a víz a horvátok szűritől, annyit belezavartak." (Dobos 1966, 37.) Az ellenség tóba szorításának emléke Mátyáson is élt: "Idősb Bárány Mihály még maga is ifjú legény volt negyvennyolcban. Gyakran mesélte, hogy Kossuth Lajos felhívására Máty község is a felkelőkhöz

20. ábra: A pákozdi csata. Franz Xaver Zalder litográfiája (Rózsa-Spira 1973, 226).

csatlakozott. Lőfegyverek nem voltak, inkább kaszával s kapával vonultak fel Pákozdnál. Pákozdnál a Fejér megyei felkelők Jellasics rendezett seregét szétszórta, s egy részét a pákozdi tóba szorították." (Gábor 1947c, 2.)

Sárkeresztesen Horváth József (szül. 1899) említette a tóba szorítást: "A horvátok 1848-ba ejutottak Pákozdig, ott megütköztek a honvédekkel, azok megverték őket, beleszorították a pákozdi tóba." (Gelencsér 1978, 1.) Sárosdon idős Rapai György is tudott róla: "Azután meg nem is sokára jöttek a ceglédi kaszások. Itt álltak meg a vásártéren, és bízatták nagyapámékat, hogy menjenek velük a Velencei-tó felé, megverekedni a császár barátaival, mert aki magyarnak érzi magát, annak most helyt kell állnia. Nagyon fel volt zúdulva a nép. Még az uradalom is állított ki embereket, és megindultak Dinnyés felé. Ott is fel voltak a népek már nagyon böszülve, és egy csomó horvátot belezavartak a nagylapos mocsarába." (Gyimesi 1986, 2.) Soponyán Takács Istvánné Bozsoki Julianna (szül. 1899) elevenítette fel a családi hagyományban megőrzött történetet: "Öregapámtól én is hallottam, hogy gyűttek a horvátok, aztán leszedték a templomajtót, s az utca közepén égették el. Öregapám, Bozsoki Ferenc gondnok volt, még ő tette rendbe a templomot. Meg azt is tudom, amikor a horvátok itt voltak, a pákozdi tóba behajtották őket, ottveszett a sok horvát, mert bele lettek szorítva." (Sajtos 1978, 5.)

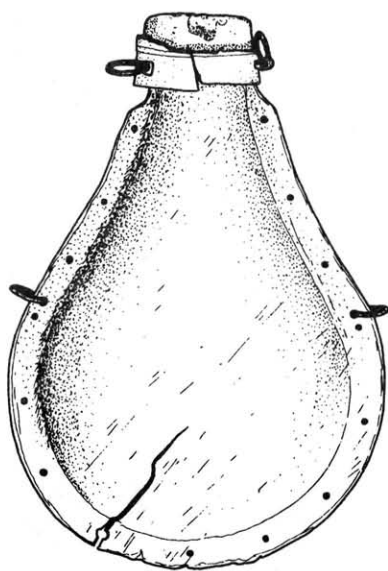
Fülén 1947-ben a 72 éves Szabó Imréné Magyar Erzsébet említette Szolnoky Lajos néprajzkutatónak: "Itt mentek át a horvátok. Fehérváron túl a Velencei-tóba szorították őket." (Szolnoky 1947, 30.) Lepsényben Tóth P. János 69

éves földműves következő szavait jegyezte fel a gyűjtő: "A Budapest felé vonuló horvátokkal a magyarok a Velencei-tó mellett ütköztek meg. Itt csúnyán megverték a magyarok a horvátokat. A horvát sereget beleszorították a tóba, s aki nem fulladt a vízbe, azt menekültében legyilkolták." (Szolnoky 1947, 55.) Mezőszentgyörgyön hasonlókra emlékezett Molnár András 79 éves gazdálkodó: "A horvátok átvonulása veszedelmes volt. A Velencei-tónál vívott ütközetben a magyarok győztek, a horvátokat beleszorították a vízbe. Aki itt nem fulladt a tóba, az elbujdosott a falukban. Itt meg aztán a lakosság pusztította el. Ugyhogy egy sem tért haza közülük Magyarországról." (Szolnoky 1947, 71.)

Mezőfalván Hőgyi Mihály az édesapjától hallotta ezt a történetet: "A horvátok jól fel voltak szerelve puskákkal, a magyaroknak nem volt csak kiegyenesített kaszájuk. A velencei domboknál fatuskó volt kifaragva, hogy a horvátok azt higgyék, hogy azok ágyúk. Amikor a horvátok a tó tulsó partján letáboroztak, két huszár, akik a magyarokat vezették, elmentek a horvátokhoz egyezkedni, jobban mondva, hogy elvonják a horvátok figyelmét a magyarokról. A horvátok tényleg elmentek a huszárok felé, de otthagyták a fegyverüket. Amikor ezt a magyarok meglátták, előjöttek a dombok mögül, felszedték a fegyvereket, és a horvátokat belezavarták a Velencei-tóba, azok mind ott pusztultak el." (Budai 1954, 2.)

Kányán (Tolna m.) K. Kováts József apjától hallotta, hogy Pákozdnál: "A szerbiányusokat beszorították a Velencei-tóba, a sapkájuk vereslett, a víz nem látszott. Olyan volt, hogy csak a piros bosnyák sapkák látszottak." (Nagy 1947b, 48.) Koppányszántón (Tolna m.) 1947-ben a 70 éves Izsák Lajos tudott a tóba szorításról: "A horvátok Törökkoppányon mentek át Iregnek. Disznót ettek, csak annyit vettek el, amennyi kellett nekik, és hozzá egész kenyeret. Aztán beleszorították őket a Velencei-tóba." (Nagy 1947b, 48.)

A horvátok tóba szorításának emléke igen elevenen él Zala megyében, ahol támadó seregük átvonult. Kerecsényi Edit néprajzkutató 1947-ben Komáromvárosban gyűjtötte a monda egyik variánsát, amelyben a tóba szorítás mellett egy másik nemzetközi mondaelem is szerepel, az ellenségből a hírmondók életbenhagyása, akik hazatérve rémületet keltenek: "Amikor az illírek bejöttek, az öregapám édesapja volt a bíró. Vele rendeltettek edényt, amiben főztek, meg marhát, amit levágtak. Még kenyeret is kellett egy kocsival kivitetni. Aztán szekéren szénát, tüzelőt, ki a Nagypajtai rétre, mert ott ütöttek táborn. Ez a falun kívül van, a Kanizsa felé

21. ábra: A pákozdi csata színhelyén 1982-ben előkerült lövőportartó szaru. A Pákozdi Csata Emlékmúzeumában látható. Szent István Király Múzeum Néprajzi Gyűjteménye, lelt. sz.: 82.306.1.

BÁRÓ JELLASICS

HISTÓRIÁJA.

1848.

Telegdi Lajosnál.

22. ábra: A Dunántúlra törő Jellasics tetteivel számos verses ponyvafüzet foglalkozott.

horvátok, illéreknek hívták őket, itt nem voltak harcok. Volt ugyan őrsereg, mert azt toboroztak, és mindenkinek el kellett menni, és Sármelléknél meg is próbálták a harcot az illérekkel, de azoknak igen nagy erejük volt. Ágyúkkal jöttek. Azért a mi katonáink cselhez folyamodtak. Egyre hátráltak a Velencei-tó felé a Balaton mentén, és mindig beljebb csalták az illéreket. Ott aztán a magyar gyalogság hirtelen kettévált, mire a horvátok azt hitték, hogy győztek, és utánuk szaladtak, vagyis közéjük. Erre aztán a huszárság, amely közben mögéjük került, hátulról megrohmozta őket, és belenyomta a tóba. Mert se szembe nem tudtak már fordulni, mert három oldalról is támadott a magyar hadsereg, sem előre nem menekülhettek, mert ott volt a tó. Sokan közülük a nádcsomókban bújtak meg, mert arra nem ugrattak rá a huszárok, de a többieket mind beletaposták a vízbe." (Dömötör 1998, 135.)

A Tolna megyei Muth-pusztán 1947-ben Nagy V. János (szül. 1884) említette: "A szolnoki csatában a magyar huszárok az osztrákokat a Tiszába szorították, hogy majd a vizet elfogták." (Nagy 1947b, 20.)

Az ellenség bekerítése és tóba szorítása ismert a hadtörténetben. Az ilyen módon megívott csatákhoz kapcsolódva a nemzetközi mondaanyagban gyakran

vezető útnál. Két-három nap voltak ott szabad táborban. Ütközet nem esett. Senki sem bánthatta őket, mert a hadvezetőségnek az volt a terve, hogy mindenfelé csak beengedi őket, aztán amikor már összpontosult az egész horvát sereg Fehérvárnál, akkor majd rajtaütnek. Úgy is történt. Jellasics horvát bán összegyűjtötte már a seregeit, hogy bemegy Budapestre, de hirtelen körülfogta a magyar huszárság, és beszorította az egész népséget a Velencei-tóba. Csak alig maradt hírmondó is. Akkor mondta egyik magyar huszár: – Na, Úristen, most ne segítsd se a magyart, se a rácot, hanem csak nézd ezt a nagy csodát! A hírmondónak meghagyott illérek aztán kettesével, hármásával szökdöstek hazafelé. Sokat megöltek közülök, de sokat segítettek is kenyérrel, mert igen ríttak, hogy a családjuk igen várja őket haza." (Dégh 1952, 151-152.)

Kiskomáromban (Zala m.) 1947-ben Laki György 68 éves gazdától jegyezte le Kerecsényi Edit a következő mondat, amely stratégiai szempontból is megindokolja a tóba szorítást: "Mikor bejöttek a

előfordul ez a mondaelem, amelynek a pákozdi csatához kapcsolódva természetesen semmilyen történeti alapja nincs.

A *Közlöny*, a magyar kormány hivatalos lapja, 1848. október 5-ei számában hírül adta, hogy Jellasics hadai Keresztesen át Mór irányába menekültek. Október elsején érkeztek Móra. Útközben feldúlták, kirabolták Sárkeresztes, Söréd, Balinka, Isztimér, Bodajk, Mór, Bakonysárákány, Pusztavám, Nagyveleg községeket, ahol mintegy 70. 000 forint kárt okoztak (Erdős 1998, 179). Emléküket a Móri-völgyben számos történet, történeti monda őrzi, amelyeket Gelencsér József gyűjtött össze, és tett közzé (1998, 63-66). Sárkeresztesen Horváth József (szül. 1899) mondta el, hogy "akkor még nagyon sok bor volt. A horvátok meg nagyon szerették, mindig ittak, részegek voltak. Az öregapám ment ki akkor a szőlőbe Őrsi Péter bátyámurammal, aki nagy, erős ember volt. Egy horvát meg ott bóbiskolt a pince előtt, berúgva. A nádazó sulyokkal ütötte le, hogy mindjárt meghalt. Ott temették el a pincénél. Nem ért haza a horvátok közül talán egy se." (Gelencsér 1998, 64.)

Hasonló szellemben tudósította olvasóit Bucsánszky Alajos ponyvafüzete, közvetlenül az események után (Pogány 1983, 296-297):

Jelacsics mint mondam, nem állta a sarat,
Fejérvárról Bécsnek fordítá a rudat,
Amidőn bennünket itten cserben hagyott,
Szavát megszegvén kapufától búcsúzott.

Jelacsics most ugyan kutyául megjárta,
Tótjait az útban többnyire elhagyta,
Kik közül sok ezret kézre kerítettünk,
Lehetetlen vesznünk, mert szent a mi ügyünk.

A pákozdi csatával kapcsolatos hagyomány anyag elemzését azzal az általánosítással zárhatjuk, hogy a történeti eseményekhez kapcsolódva, részben azok magyarázataként a helyi hagyományok, történetek, elbeszélések megindulnak a történeti mondává alakulás útján. A történetek valós elemeihez idegen mondaelemek kapcsolódnak. A negyvennyolcas történetek esetében még mindig sokkal több a valós történeti elem, mint az utólagosan hozzájuk kapcsolódott mondai motívum.

A móri ütközet emléke

1848. december 30-án Mórnál Perczel Mór hadteste vereséget szenvedett Jellasics császári, ellenforradalmi seregétől. Néprajzi gyűjtéseink alkalmával idős móri adatközlőktől igen sok történetet lejegyeztünk a móri csatával kapcsolatban.

Csákvári adatközlőm, a 98 éves Harangozó András bognármester 1978-ban így beszélt a móri csatáról: "Megverik a magyarokat Móron, ott van a nagy ütközetük. Már alighanem meg is verték, azért nem eszik a ló. Föl a lóra, indíts Móra!

23. ábra: A móri csata. Josef Lanzedelli litográfiája. Franz Xaver Zalder rajza nyomán (Rózsa-Spira 1973, 268).

Még a hidas alatt is bujkáltak a szegény magyarok. Hanem amikor odaértek, akkor a németnek pusztulni kellett. Elverték aztán a németeket. Ott aztán törött ám a kard is."

A magyar sereg móri csatavesztését a móri német bíró árulásához kapcsolja a néphagyomány: "Mikor a honvédek letáboroztak a Táborhegyen, csak kevesen voltak. De tudták, hogy az osztrákok honnan fognak támadni, és arról az oldalról megerősítették a Táborhegy oldalát, és őrköt állítottak ki. A fákat ledöntögették az utakra, hogy az ellenség azt higgye, hogy itt Isten tudja, mennyi magyar van! Hát a vasasok nem is merték ám megtámadni a magyarokat hanem csak vártak. Mert azok Bakonysárkányban voltak, a főparancsnokság pedig Kisbéren. Akkor volt Mórón bíró a Frey Ignác. Ez meg egy Negele nevű ember este a sötétség beálltakor befogtak kocsiba, és elhajtottak Sárkányba. Ott megmondták, hogy csak jöjjenek nyugodtan, mert a honvédek nincsenek olyan sokan, mint az erődítések mutatják. Avval fogták magukat, és még akkor éjjel visszajöttek. Hát másnap, úgy délelőtt 10 óra felé látják ám a honvédek, hogy jönnek az osztrák katonák, de nem Sárkány felől, hanem onnan Aka felől, keresztül a kukoricákon és a földeken! Perczel tábornok meg a kukkerral onnan a Táborhegy tetejéről nézte az egészet. És amikor látta, hogy a vasasok nem Sárkány felől támadnak, ahonnan várni lehetett volna, hanem Aka felől, rögtön mondta: 'Gyerekek! El vagyunk árulva!' Aztán mondta is, hogy mostmár egy kis rész tartson ki, a többi meg meneküljön, ahogyan

csak tud Fehérvár felé. Avval fölkapott a lovára, és otthagyta a honvédeket. Elfutott. Fehérvár felé szaladt el, nem is állt meg előbb. Ott volt a Görgei, és avval akart találkozni. Mert annak meg kellett volna már érkeznie, de nem érték ide addigra, mire kellett volna. De ha a Frey bíró nem árulja el, akkor még megérkezhetek volna a honvédek, és nem lett volna ilyen nagy vereségük. De a Frey meg aztán bemenekült a kapucinusok harangtornyába, a harang mögé. Volt egy Mátyás nevű kisbírója, csak az tudta, hogy ő ott van, és oda is hordott neki ételt meg italt. Még a barátok sem tudták, hogy ott van. Nahát ezek a szegény honvédek meg nem tudták megállítani az osztrákokat, mert sokan is voltak, meg nem is onnan támadtak, ahonnan várták. Ők meg csak kevesen maradtak, mert a többi elfutott. Mikor látták, hogy már úgymint hiába minden, elkezdtek ők is menekülni hátrafelé a folyó mellett. De mire leértek innen az első vonaltól be a faluba, már ott is voltak a vasasok az utcákban. No, ott aztán a kálomista templomnál összetalálkozott a két csapat! Ott volt a legnagyobb a csata az emlékmű körül. Ott levágtak a honvédek egy vasas gróft is." (Hegyi 1947) A levágott vasas tiszt, gróf Rudolf von Schaffgotsch kapitány síremléke ma is áll a móri Kálvária-temetőben. Sírfelirata:

Graf Rudolf v. Schaffgotsch
Escadron Commandant
bey
Gr. Wallmoden Curassier
gestorben den Heldentod in der
Schlacht bey Moor am 30ten
December 1848 im 35. Jahre
seines Alters
Ruhe seiner Asche.

Rokonai Ausztriából még századunk első felében is 4-5 évenként meglátogatták sírját.

Egy másik osztrák tiszt elestéről is tud a néphagyomány. Ennek történetét 1947-ben Rideg István 68 éves ács így mondta el Hegyi Imre néprajz szakos egyetemi hallgatónak (Hegyi 1947; Dégh 1952, 152-154): "Idesapám mesélte, hogy ű még látta azt a nagybácsiját katonakorában, ezt a Tombor Istvánt, aki levágta az osztrák tisztet. Köllött nekik ide gyünni, mert tudták, hogy itt lesz majd a csata a vasasokkal. Osztán a bátyám bement a nénjihöz.

Az meg csak mondta neki:

– Jaj istenem, ne indúl el te gyerek!

De ű nem akart maradni.

Az meg megint mondja neki:

– Iszen meghalsz amint kilépsz a kapun! De a bátyám mindig csak erősködött, hogy ű megy, hogy ű megy!

– Hát ha mész – mondta neki a nagynénnye – hát csak ülj fel, majd kinyitom az ajtót.

24. ábra: A móri csata. Egykorú rajz.

A bácsim meg azt mondta:

– Sose nyisson nekem ajtót! Akkor a nénje adott neki valami tíz-tizenkét pogácsát, a bácsim meg belerakta őket a csákójába, a fejire burította, osztán: hopp! már kinn is volt a kapu fölött a lóval az utcán. Mikor osztán odaért a nagyvendéglő elé, ott kint állt a főpincér az ajtóban.

Azt mondja a nagybácsimnak:

– Hallja az istenért, menjen gyorsan valamerre, mert itt futkosnak a házakban az osztrákok.

Ez meg azt mondja vissza:

– Ne törődjön vele, hanem hozzon ki gyorsan egy pohár bort. Az meg már ugrott is, hozta a bort oszt feladta a lóra a bácsimnak. Utána még egyszer ivott. Akkor amint hallotta, hogy arra a bodajki úton nyüzsögtek meg neszezték ezek az osztrákok, gondolt egyet: ü meg Vajal felé akart menni. Kiért a piacra. Hát gyün ám ki az egyik utcából egy vasas hadnagy, meg hat katona. Hát aszongya: Lesz ami lesz, ráfeküdtem a lovamra, a kardomat meg úgy lógattam a ló oldala mellett, hogy azok meg ne lássák. Aztán csak neki Vajalnak. Ezek meg elibém kerültek. Hát én csak nekik egyenest. Hát ez a tiszt oda is ért, úgy mint én, de a többiek nem. Jó

lovam vót! Mintha pörgettyűn forgatták volna meg. Ezeknek amilyen lovok volt, az enyímnek még a porába se gyühetett. Olyan nehéz hienc lovaik voltak nekik. De a hadnagynak jó lova volt. Mikor hátulról hozzám akart vágni a karddal, nem ért el, csak a lovamnak a csibgyát hasította be a karddal. Tudtam, hogy megütötte a lovamat, mert nagyon keservesen elnyerítette magát, aztán mégjobban megugrott. Ez a tisztt utánam. Jól van, csak gyere – gondoltam magamban, majd ha már a többi jó messze elhaladtuk, majd számolok veled. – A Kálvária-temetőnél visszaneztek, látom, hogy csak a hadnagy gyűn mögöttem. Mikor odaírt közel, megcsördítettem a lovamat, hogy lassan írjen el a vasas. Mikor odaírt közel hozzám – aszongya a nagybácsim – egyet nyomtam a lovam oldalán, az meg megpördült velem, mint a karika. A karddal kezemben kaszáltam egy olyan vágással, ahogyan csak bírtam. Annak a hadnagynak úgy eltaláltam a torkát, hogy a feje azonnal lenyeklett rula. Le is esett a feje, leszakadt. – No uram királyom, jó istenem, most már gyühetnek a vasasok! Hanem az a ló csak gyűtt ám utánam, nem maradt el sehun se. Mentünk egészen a Hétkútig. Ott megálltam a lovammal, ez meg szípen odagyűtt mellém. Lelöktem a hadnagyot, már a feje nem is volt rajta. A lovát meg vezetéken elvittem. Fehérváron találtam meg a csapatom. Harminc forintot kaptam a tisztí lóért. Az enyimet meg beadtam a spítálba, ott meggyógyították, osztán ujra csak az enyim lett a lovam."

A csata apró részleteit is megőrizte a népi emlékezet: "Ott lenn a hídnál, ahol elfordul az út fölfelé, ott a kápolnánál hét honvéd elállt a híd mellé, és amint jöttek az osztrákok, egyenkint elkapkodták őket, és levágták. Az osztrákok kiabáltak, hogy adjátok meg magatokat, mit akartok, mi úgyis sokkal többen vagyunk! De ezek ott nem adták meg magukat, hanem csak úgy tettek, mintha megadnák magukat: az egyik vitte az osztrák felé a kardot, hogy leteszi a fegyvert, a másik meg addig hátulról levágta a vasast. De azért a honvédek is odavesztek ám, csak egy maradt meg, de már annak se volt fegyvere. Aztán az elszaladt addig a házig, ami most ott a kápolna mögött van, de egy osztrák tiszt utána ugratott a lovával a kapu tetején keresztül, és a honvéd már nem tudott befutni a házba, hanem az ajtó előtt volt egy fiatal körtefa, ammögé ugrott, úgyhogy a tiszt nem tudta a karddal megvágni. Mindig a fa ágait vagdalta. Már egész csonk volt a fa törzse, mind levagdalta a karddal az ágait, mikor jött még egy másik osztrák is, és kétoldaltól mentek rá a honvédre. Az egyik a karddal mind levágta az egyik válláról azt a vastag hust, a honvéd rögtön összeesett. Ott is hagyták, de a házbeliék behúzták gyorsan, és bekötötték neki." (Hegyí 1947) "Mikor megindút a háboru, a honvédek ott átak ki a *Kocenda-hegyén*. Ami most *Táborhegy*. Ott a Lókutná indut meg a kemény harc. Ott kaptak a honvédek egy ujan tüzet! Ott köllött vóna a vasasoknak gyűnnyi, mer ott nyullott el egy erdő, és abba vótak az utak Sárkány meg Aka felé. De valami Frey bíró elárúta íjje a honvidokat. Göргеinek ide köllött vóna gyűnnyi, de hallotta, hogy mi lesz itt, hát má' Csákváron, meg Csákberényben lelőgeroztatott. Azér asztá a honvédek kevesen vótak, a vasasok meg sokan, így lett ujan sok halotttyuk a honvédeknek. Ott a Perczel-ucca környékin, a Stoffer-vendéglóné vót a legnagyobb a harc. Annyi vót a halott, hogy a ló túta maga előtt a

25. ábra: Magyar huszár és császári vasas párbaja a csatamezőn. Morelli G. rajza (Gracza é. n. 141).

honvédek haragudtak is Móra. Azt mondták, ha valami lesz, visszaadják ezt nekik, mert csak árulás után megy az." (Csákvár, Dobos 1966, 41.) "Mondta öregapám, hogy nálunk is tele lett a szoba menekültekkel. Széjjelugrasztották őket. A móriak svábok voltak. Elbújtatták a szénakazlakba a németeket. A honvédeknek meg adtak szállást. Levetkőztek, nyugodtak voltak, hogy nincs ott senki. Lefeküdtek egész nyugodtan. Mikor lefeküdtek, megtámadták őket a németek." (Csákvár, Dobos 1966, 42.) "A móri csatába öregapám egyéves volt. Mikor Perczel Mórnak a csapatait elárulták a svábok. A Vértesbe ingbe-gatyába menekültek a magyar honvédek." (Csákvár, Dobos 1966, 40.) A móri csatáról legutóbb Erdős Ferenc írt, sem a móri bíró sem a mezőváros német lakóinak árulását nem említette (1998, 211-214). Ezt valószínűleg a környék magyar falvainak lakói utólag fogták a móriakra.

A móri német lakosság 1848-as magatartását más megvilágításba helyezi Mihálka Endre kéziratos naplója. Mihálka Endre Veszprém megyei szabólegény mint honvéd altiszt részt vett a móri csatában. 1854-ben ozorai szabómesterként írta le naplóját, a szabadságharc idején "a 48-dik honvéd zászlóalj alatt viselt dol-

sok halottat. Azér is építették oda a Honvédemlíket, mer hogy ott vót a legnagyobb a harc meg a legtöbb halott." (Hegyi 1947)

A történetekkel kapcsolatban foglalkozni kell a móri németek 1848-as magatartásával. Gyakran emlegetik Fejér megye magyar falvaiban, hogy a móri németek 1848-ban elárulták a magyar forradalmat: "Perczel elbújtatta a huszárait a pajtákban. De a móri németek elárulták őket, meg a pajták előtt az utat szekerekkel eltorlaszolták. Ezért vesztettük el a csatát. Egy őrmester huszár átugratta lovával a szekereket, aztán visszakiáltott: Jaj lesz nektek móriak, ha visszajövünk!" (Csákberény, Gelencsér 1998, 65.) "Az egyik öreganyám csákberényi. Mondta, hogy a honvédek oda bújkáltak el a hidasokba. És a németek ott szurkálták le őket. A régi

gai"-t. Kézírtos naplóját a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban őrzik (lelt. sz.: 59.7.1.) Naplójában külön fejezetben emlékezik meg a móri csatáról. A lakosság magatartására vonatkozó részletét idézem: "... a Kisbéri utcán tömött sorokban nyomult hegyibénk a lovasság kiket a kápolnától rájuk tüzelve sűrű lövésekkel fogadtunk, mire azok megfordultak, lehajolva lóvokra, vissza nyargalni törekedtek, többen lehullottak közülök, az őket mindenkép visszafordítani törekvő főtisztjők is lefordult nyergéből, s lába a kengyelvekben akadván, megbokrosodott lova, keresztül kasul nyargalva az utcán maga után hurczolta vonagló gazdáját, kinek feje a fagyos földhöz verődve vérvonalat hagyott maga után, ekkor fellelkesülve utánunk rohantunk, de ekkor már a mindenfelől betóduló gyalogság ránk tüzelése elől vissza kellett vonulnunk a kápolna mellé, de itt sem maradhattunk már tovább mert hátunk mögött fel a hegynek a császári vadászok húzódtak fel, s minket bekerítve elfogni akartak. Egy paraszt, ki igen becsületes ember lehetett, a kápolna mellett kinyitotta háza udvarának sövénykapuját, s elég érthető hangon kiáltotta, hogy fussunk hirtelen végig az udvarán fel a szőlőhegyeknek, és onét az erdőbe Csákvár felé menekülhetünk. Tanácsát elfogadtuk, s azon úton szerencsésen meg is menekedtünk." (Lukács 1987, 37-38.) Tehát voltak a móriak között 1848-ban a honvédek menekülését segítő, a sebesült honvédeket ápoló emberek is.

Ezt erősíti meg dr. Freiszmuth Jánosné ny. tanítónő levele, amellyel az *Élet és Tudomány* 1984. évi 11. számában megjelent, *A móri csata emléke a néphagyományban* című cikkemhez szólt hozzá: "Anyai nagyanyám a móri csata idején 5 és fél éves volt. Még idős korában is sokszor mesélte nekünk, hogy édesapjával a mai Bajcsi Zs. utcában állott házuk kiskapujában állt a csatavesztés napján. Figyelték az előttük Csókakő és Csákberény irányába lóháton száguldó, többnyire véres, sebesült huszárokat. Tulajdonképpen ebből gyanították a csata szomorú kimenetelét. Dédapám hamarosan hozott a házból egy üveg törkölypálinkát, a hóna alatt egy nagy, kerek kenyeret. Odaintette a fáradt, szomorú, elcsigázott lovasokat. Nem szálltak le lovukról, mert nagyon siettek. De a futykosból egymásután jókat húztak, a kenyérből csak hamar szeltek egy-egy darabot, aztán ismét repültek, menekültek tovább. Nem csapatban, hanem elszórva bukkantak elő. Az utoljára odaérkezők voltak a legvéresebbek, lovaik is sántikálva vitték őket. Nagyanyánk továbbiakra is emlékezett. Kérdeztük tőle, mit tud a bíró árulásáról? "Beszélgettek róla" – mondta. De az igazság az, hogy a szabadságharc leverése után egyszer Móra látogatott Ferenc József. Ekkor kinyitották a nagytemplomban levő kriptát. T. i. ide temették gróf Lamberg Ferencet, ki futárszolgálatot teljesített 1848. márc.-ban Bécs és Budapest között. A történelemből is ismeretes, hogy a felbőszült pesti nép a dunai hajóhídon feltartóztatta, majd kirángatta hintójából és darabokra szabdalta. Ez a gróf volt Mór kegyurasága, azért került templomunk kriptájába. Ferenc József levonult a kriptába és imádkozott. A móriak közül Frey bíró kísérté le a kriptába. Ez nagy megtiszteltetés lehetett... Meg is vádolták miatta árulással... De hogy éjjel nehéz parasztszekéren eljutott volna a Mórtól 21-22 km-re levő kisbéri főhadiszállásra? Az egyetlen országutat őrizte a katonaság. Tehát legfeljebb dűlőutakon mehetett... éjjel?... Ezt nem lehet elhinni!"

26. ábra: Gróf Rudolf von Schaffgotsch kapitány siremléke a móri Kálvária-temetőben.

borbély lakott." (Klock 1943, 4-5.) Ez a monda, amit Klock Ferenc, a budapesti német tanítóképző növendéke gyűjtött, azért egyedülálló, mert főhőse Perczel Mór ezredes. Maga a történet szerepel Eötvös Károly: *A nagy év* című könyvében, ahol a főhős a veszprémi alispán fia, Kun Béla, a Württemberg-huszárok hadnagya, később kapitánya (1905, 185-216). Eötvös története szerint ez az igen fiatal, vitéz hadnagy gróf Schaffgotsch kapitányt vágta le a móri csatában. Magam 1975-ben Micskó Károly móri református lelkészről a következő történetet jegyeztem le: "Egy magyar honvédtiszt, fehérvári telekkönyvvezető volt, jött pár lovassal kémkedni az osztrákokhoz, előőrs volt. Összetalálkozott a Táborhegy felől jövő osztrák előőrssel, a borbélyműhely előtt az úton csaptak össze. Halálos fejsérülést szenvedett az osztrák előőrs vezetője, egy magas rangú, ezredes vagy őrnagy, gróf. Bevittek egy szimpatizáns sváb házba, de még aznap meghalt."

A következő monda szerint egy borbélymester a súlyosan sebesült Perczel Mór is ápolta: "A huszárok parancsnoka párbajra hívta a császáriak parancsnokát, gróf von Stettinbach őrnagyot. Egymásnak mentek. Hosszú harc után a huszárok parancsnoka levágta az osztrák fejét, de ő is annyira kimerült, és a hatalmas sebektől elgyengült volt, hogy leesett a lováról... A csata után a házból kijött egy borbély, és bevitte a tetszhalott huszárparancsnokot. Ápolta, reggelre visszanyerte az eszméletét, és az osztrák sorozótisztekhez ment. Amikor meglátták, érdeklődtek kilétéről. Elmondta, hogy ő volt Stettinbach ellenfele. A tisztek felálltak és tisztelegtek neki. Szabadon engedték, és egy másik, a császáriak ellen vívott csatában halt meg. Nevét csak a szabadon bocsátásakor mondta meg. Perczel Mórnak hívták. Az ő nevét kapta az az utca, amelyben a

Perczel, Kun vagy a fehérvári telekkönyvvezető története azokra a párviadalokra emlékeztet, amelyekre Nemeskürty István hívta fel a figyelmet: "És miféle virtus vitte rá szini Sebő Alajost, az 1. huszárezred főhadnagyát, honvéd alezredest, hogy rég feledett középkori szokások szerint Tápióbicskénél lovas párbajt vívjon az óriás természetű báró Hermann Riedesel zu Eisenbach kapitánnyal a 4. vértesezredből, s a viadalt sportteljesítménynek kijáró érdeklődéssel figyelő császári és honvédseregek jelenlétében levágja őt, mint annak idején Dózsa György a török basát? Csoda-e, ha ezt a fura viadalt egy Jókai dolgozta fel Pallwitz Ottó meg Baradlay Richárd történetében? Bámul az ember, ha ráadásul még arról is értesül, hogy ezt a korszerűnek már akkor sem nevezhető, tragikomikus bajvívást, amiben azonban valahogy mégis ott rejtőzött Dávid és Góliát harcának mámorító íze, a debreceni képviselőház 1849. április 7-én izgatottan tárgyalta..." (1977, 170.)

Az alábbi fehérvárcsurgói mondában is feltűnik egy valódi mondaelem, a lovak lábán a patkó megforgatása: "1848. december 29-én, mikor a móri csata dült a Vértesben, a fehérvárcsurgói grófné, Károlyi Györgyné magához hívatta az uradalom egyik öreg kovácsát: – István, azonnal patkolja át a két feketét és a két sárgát, de úgy, hogy minden lábukra fordítva legyen felferve a patkó. Az öreg István estére elkészült az átpatkolással. Az esti szürkületben befogtak a grófné hintójába, és Inota felé elvágattak. Ideje volt, mert az osztrák dragonyosok már a bodajki úton érdeklődtek, hogy melyik a legrövidebb út a kastélyhoz. A kastélynál látták a hintó nyomát, de nem tudták megállapítani, hogy merre is mehetett. Pedig igen nagyon keresték. Károlyné a honvédsereget pártfogolta." (Hatházy 1970, 45.)

Soponyán Benedek István (szül. 1912) egy honvédre emlékezett, aki hazajött a móri csatából: "Volt egy Halmi nevű, öregapámék még jól ismerték. Hát ez is ott volt Móránál, ahol szétverték a magyarokat. Még a hidasokban is bújkáltak. De ő az ágyú elejével egymaga, éjjel, hat lóval elgyütt, az ágyúnak a mozdonyával. A gyönyörű hat lóval gyütt egymaga. Úgy, hogy a rudas lovakon ült, amazoknak meg gyeplőt csinált. Reggelre hazaért. Meg is maradt nála mind a hat ló. Így tudott ő Mórrul megmenekülni." (Sajtos 1978, 8.)

A néphagyomány szerint a vesztes móri csata egyenesen Világoshoz, a szabadságharc bukásához vezetett: "A magyarok meghátrátok Világosig, ahun megín árulás vót, mer a legínség nem akarta letennyi a fegyvert, de Görgei vagy kicsoda elárúta őket. Átment az ellenséghő, és reggel visszagyütt és aszonta: letennyi a fegyvert. A legínsig meg zúgolódott, hogy nem aggyák ki a fegyvert a kezükből! Dehát ugye, körü vótak fogva, nem tehettek más semmit." (Hegyi 1947)

Fejér megye hűségnyilatkozata

A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után, 1849. május 21-én Fejér megye bizottmánya hűségnyilatkozatot küldött Kossuth Lajos kormányzónak (Móra 1968, 198-200). A nyilatkozatban a megyei bizottmány a köztársaság melletti hűségéről

KOSSUTH LAJOS KORMÁNYZÓNAK.

Fejérmegye is egyik ága azon keleti fajnak, mely az osztrák bűnös hatalom három százados lecskéiből azt tanulá meg, mit elvetemedett mesterei nem akartak. Egyik ága azon törzsöknek, melybe a királyi bűn szolgaságot törekedett oltani; — de mely szabadság virágait érlelé. Legyen üdvöz ön! azon megyéből, mely a küzdalmi időben a' horduló párt' armányai által lenyomva, testvérei közt csaknem utolsó vala, de mely ezentúl szabadon nyilvánulható honfias érzelmeiben magát megelőztetni nem engedi. Legyen üdvöz azon tereméből, mely 1843-ban zsoldosok által ontott vérrel festetett, vérével azoknak, kik a' népszabadságért akkor is nyíltan, 's a' függetlenség' távol eszméjéért titokban küzdöttek. Mi megtanultuk, hogy a' királyok, midőn földi isteneknek hazudák magokat, pusztító sátnak arcát viselik. Mi is éreztük, mikép a' királyok nem érei a' népek boldogságának, de utonállók, kik a' szent szabadságot nyomorultul megrabolják. 'S mivel ennyit tanultunk és éreztünk: a' felségi czimtet, mely Istent után csak a' népet illetheti, e' megye' kedvéből nem bitorolhatja többé sem császár, sem király; 's imádkozni fogunk, hogy isten kedvező kegyelméből se bírassa azt. Eljen a' köztársaság! — Gyilkolva barangolák be az osztrák zsoldosok határainkat, hogy folynék vérrel, a' téjjel mézzel folytót kánaán. De most egyszer gyümölcsözőbb volt a' vér, mint valaha. Apáink véréből dicsőség kelt, vitéz harcossainkából szabadság és függetlenség. E' hon nagy átalakulás' küszöbén áll. Ön, kormányzó! és a' forradalmi minster-elnök kijelentette: miképp a' köztársasági eszme' testesítése törekvésének fő célja. Fogadja e' téren megyénk' hódolatát, 's azon ünnepélyes ajánlatot, hogy Spártai kart viszünk a' köztársaság' kivívására, ha kell; Athenei erényt ígérünk annak okos élvezésére, midőn kiviva lesz. Midőn önt, kormányzó! erről biztositanánk, megkérjük, miképp mihelyt megyénk gyökeresen ujjon rendezve, normalis állapotába tér 's kedvelt kormánybiztosunk' működése többé nem igényeltetik nekünk olly Főispánt nevezzen, ki a' köztársasági elveknek apoloja, szellemi ébredésünknek olly villanyozója legyen, mikép megyénk jövőre az önkény' mánakoya által el ne áltathassék. Tisztelt kormányzó! azt szokták mondani apáink: „Él magyar, áll Buda még.“ Mi azt mondjuk: „Buda már ledőlt, de a' magyar élni fog: élni, függetlenül, élni köztársaságilag.“

Jegyzé Fekete János, m. k.

Fojeryzo.

27. ábra: Fejér megye hűségnyilatkozata Kossuth Lajos kormányzónak.

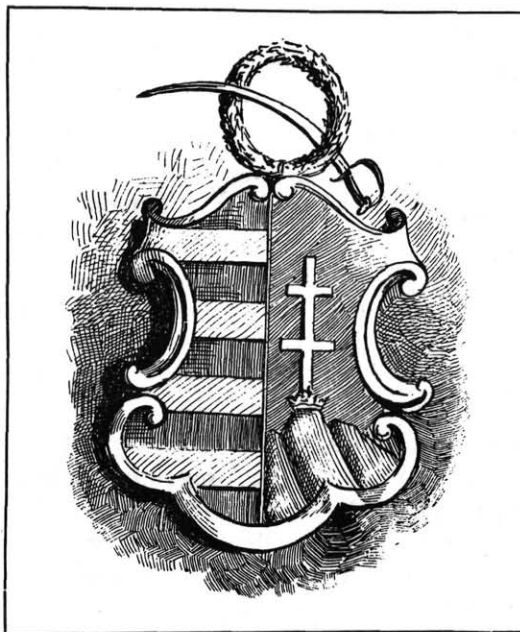
biztosította Kossuthot: "E' hon nagy átalakulás' küszöbén áll. Ön kormányzó! és a' forradalmi minster-elnök kijelentette: miképp a' köztársasági eszme' testesítése törekvésének fő célja. Fogadja e' téren megyénk hódolatát, 's azon ünnepélyes ajánlatot, hogy Spártai kart viszünk a' köztársaság kivívására, ha kell: Athenei erényt ígérünk annak okos élvezésére."

A Fehérvárról küldött hűségnyilatkozat 1849-ben bekerült a Kossuth-nóta egyik variánsának szövegébe (Dégh 1952, 85-86; vö. Tari 1998, 35-36):

Felsütött a nap sugára
Kossuth Lajos homlokára.
Örömünk lesz nemsokára
Ferenc császár bosszújára.
Éljen Kossuth!

Fehérvárról jött a levél
Kossuth Lajos örömére.
A Kossuthnak örömére
A németnek forr a mérge.
Éljen a magyar!

A szabadságharc – főként műköltői eredetű – népköltészetében tehát nem csupán a nagy csaták, a jelentős események és személyek, hanem a kisebb jelentőségű események is megtalálhatók.

28. ábra: Magyarország címere 1849-ben, a függetlenségi nyilatkozat után (Gracza é.n. II. 209).

A szabadságharc bukása, az önkényuralom emléke

1849 márciusában a sárbogárdi földműves újabb bejegyzést tett imakönyvének üres lapjára: "Nem fognak tudni soká harcolni má'. Nincs mit enniök se. Az orosz is segít, vége van mindennek." (Juhár 1947). A világosi fegyverletételt Görgei árulásának tartja a néphagyomány: "Görgei áruló volt, mert ha nem lett volna, hát őt akasztják elsőnek Aradon. De nem akasztották, hanem elvitték Ausztriába, és ott élt azontúl." (Aukner 1947). A népi kéziratok füzetekben még a századfordulón is részletesen kimutatták, hogy a világosi fegyverletétel korai volt. Lehetett volna tovább harcolni, a magyar szabadságharcnak még lett volna ereje. Egy ilyen, valószínűleg kalendáriumai eredetű, feljegyzést a Sárbogárdon előkerült dunaföldvári kéziratok füzetéből mutatok be:

"A fegyver lerakás

1849 augusztus 13-án, hétfőn rakták le a magyar honvédek fegyvereiket Görgei (gaz áruló) parancsára. Vele mentek Rüdiger orosz tábornok üdvözlésére: Aulich, Kiss Ernő, Lenkey, Leiningen, Nagy Sándor, Pöltenberg és Schweidel tábornokok.

Az átnyújtott sereg létszáma következő:

Nagy Sándor hadteste:	8.641 ember	1.562 ló	
Leiningen "	9.196 "	2.058 "	
Pöltenberg "	6.708 "	2.392 "	
az Aradon hozzá csatlakozott had.	6.000 "	– "	
	30.545 ember	7.012 ló	144 ágyu.

Csak Világosnál volt: 32. 659 honvéd!"

A csákvári Harangozó András (szül. 1880) nagybátyjától hallott a fegyverletételről: "Görgei mikor lerakatta a fegyvert, János bátyám ott volt szegény. Világosba, majornál. Tizenennyolc esztendő volt, huszár volt. Mikor odaértek Világosra, azt mondták nekik: –Újoncok, ti elmehettek haza. Az öreg huszárok meg gyűjjenek velem! Hát miért, hogyan? Akkor mondta aztán nekik... Odavezette két hegy közé, hogy rakják le a fegyvert. Ezek aztán nem akarták lerakni. Összevissza ment a zavargás. Aztán az öregek rágyűttek, tudták, hogy itt valami elárulás van. A Görgei alighanem eladta a tábornokot. Na aztán az öreg huszárok... ők mentek a tisztekkel. Agyonlőtte a lovát, fejbőlőtte az öreg huszár. Nem mentek föl a hegynek, az ellenségre rá. Agyonlőtte magát. Voltak olyanok, akik kitarították a kardjukat, egymásnak a kardjába szaladtak bele, úgy vágták összevissza magukat. János bátyámnak meg azt mondták... ezeknek a fiatal katonáknak azt mondták, hogy menjenek haza. Elmehetnek lovastól, mindenestől. El is jött János bátyám mindenestől. Amikor az apai ház elégett, akkor dobtuk le a kengyelvasakat a padlásról. Elárulások voltak. Eladta Görgei a tábornokot, így aztán elvesztették a csatát. Utána nagyon sok bujkált. (Sírva mondja el.)" (Dobos 1966, 18.)

Soponyán Benedek István (szül. 1912) igen részletesen beszélt a szabadságharc bukásáról: "Mondták, hogy váltsák le, mert a 13 tábornok nem bízott meg a Görgeiben. Aztán Kossuth azt mondta:

– Nem szabad bizalmatlannak lenni.

Azt mondja Damjanich:

– Majd meg fogja látni, Kossuth apánk, hogy mi lesz a vége.

Aztán amikor akasztották őket, azt mondja Damjanich János Nagy Sándornak:

– Ugye, Sándor megmondtam, hogy a Görgei az akasztófára juttat bennünket.

A 13 tábornokot kivégezték, és ennek nagy okának köllött lenni, hogy a Görgeit nem végezték ki. Mert az letette a fegyvert. Akkor a Bém apó, ez meg lengyel tábornok volt, azt mondta a többinek, hogy meneküljenek. Azok azt válszolták, nem emésztk el. Ő meg annyit mondott:

– Huncut a német, nem hiszek én neki. És elmenekült. A Klapka meg Komárom várának volt a parancsnoka. Aztán Komáromot nem tudták bevenni. Aztán az úgy adta csak föl a várat, hogy egy hónapi zsolddal mindenkit eleresztenek. Meg a Haynautól (a kegyetlen, aki akasztatott) kezeirást vettek, hogy mind szabadon elmehetnek, meg a zsoldot is megkapják. Úgyhogy a komáromi tüzérek meg az összes

29. ábra: A világosi fegyverletétel (Gracza é. n. 249).

őrség, aki a várban volt, az mind kegyelmet kapott. Ezekből nem bántottak egyet sem. Mert azt mondta a Klapka: Ha nem adják meg mindezt, az utolsó emberig fognak harcolni. Meg mikor korábban hajóval gyűttek a németek befelé, a Klapkának volt egy olyan ügyes legénye, beúszott éjjel a Dunán, megfúrta a hajót, elsüllyesztette a legénységgel együtt. Olyan bátor gyerek volt. Így mesélték öreg-apámék." (Sajtos 1978, 6-7.)

A szabadságharc leverése után a császári seregbe való besorozás elől bujdosó honvédekről is részletes történeteket találunk a néphagyományban: "Egy nagybátyám Görgeinek volt a lovásza. Ez Nagyváradról szökött haza. Tudja, ez már akkor volt, mikor visszajött a robotvilág. Mikor Világosnál letették a mieink a fegyvert, az én nagybátyám elment Görgeivel Nagvára, és várták, hogy majd elviszik őket a muszkák. Egypár napig ott lézengtek a városban, várták, hogy mi lesz. De az én nagybátyám megunt a várakozást, hát hazaszökött lovastul ide Igarra, itthon aztán nagy volt az öröm. Tudja, akkor visszajött a robotvilág. A faluba, ott a kovácműhelynél, az uraságnak válogatták a leányok a krumplit. Olyan rövid vászonszoknyában voltak, tudja. Az egyik leány lassan dolgozott, hát az ispán egy vékony pálcával jót ráhúzott a felső lábszárára, hogy meghurkásodott. Ezt látta a nagybátyám is, nekiugrott az ispánnak, úgy megverte, hogy egy hétig is az ágyban feküdt. Amikor fölkelhetett, elment Tamásiba, feljelentette, hogy egy szökött honvéd megverte, és elrendelték az elfogatását. De az én nagybátyámnak is volt esze, nem várt arra, hogy elfogják, fölült a lovára, és elvágatott, a ló aztán hazajött. Harmadnapra éjszaka a nagybátyám is hazajött elbúcsúzni, s mondta, hogy elmegy

30. ábra: Az aradi vértanúk. Barabás Miklós litográfiája (Rózsa-Spira 1973, 459).

Kossuth után. Idehaza az ilyen bujdosó honvédnek ilyen világban úgyse lesz becsülete." (Nagy 1947a, 4-5.) A bujdosó honvédek közül többen a betyárok közé álltak. Egy móri adatközlő édesapja pandúr volt, így sokat hallott tőle a betyárvilágról: "Idesapám szokta mondogatni, hogy pláne Világos után a Bakonba mindenhun tanyásztak betyárok. Bizony űk is nem vótak biztossak, hogy egy-egy portyázásbú visszagyűnnek-e még? Ha asztá itt megfuttatták űket: ementek Zalába. Ez a két helűk vót nekik." (Hegyi 1947)

Sárosdon idős Rapai György beszélt a szabadságharc leverése utáni helyzet-ről: "Mikor aztán vége lett úgy, hogy a mieink vesztettek, akkor nyomorúságba, rettegésbe jutott itt a nép. A mezőváros összes előljáróját leváltották, még a grófot is meghurcolták. A legűnyeket meg idegen katonák kötélhurkokkal fogdozták össze. Legtűbbször vasárnap mikor jűttek ki a templomból, és vitték űket a taljánok-hoz. Majland vidékére 10-15 évre szolgálni a német császárt." (Gyimesi 1986, 2.)

A bemutatott történeteken kívül dalok is kapcsolódnak a világosi fegyverle-tételhez, a szabadságharc leveréséhez. A következű dalt Fűlén gyűjtötték 1947-ben (Dégh 1952, 98):

Hej, vén huszár,
 Hej, vén huszár,
 Nincs már Magyarország;
 Őseinknek
 Szent sírhalmát
 Kozákok tapodják.
 Hej, vén huszár,
 Hej, vén huszár,
 Szállj le már lovadról:
 Ármány győzött,
 Muszka győzött,
 Haynau parancsol.

A fülei dal első kilenc sora szerepel Gyulai Pál *Világosnál* című, 1849-ben írt versében.

A Kossuth-nóta dallamára ekkor már a bujdosó Kossuthról énekeltek. A dalszövegekből a bizakodás, Kossuth hazavárása tűnik ki (Juhár 1947):

Kossuth Lajos elbujdosott,
 bánatába könnye csurgott.
 Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos,
 visszavár sok régi harcos.

Száműztek a nagyvilágba,
 a szabadságnak nincs hazája.
 De eljön még majd a mi napunk,
 fényes lesz a rozsdás kardunk.
 Éljen a magyar szabadság! Éljen a haza!
 (Sárbogárd)

Hasonló dalszöveget találunk Kátai Király István perkátai földműves múlt századi kéziratos daloskönyvében, a szakadozott lapokon sajnos csak töredékesen (EA. 309):

Magyar Dall

Majd meg segít a magas ég
 Kosut Lajos vissza jön még
 vissza hozza a koronát
 mátyás királ igasságát
 Kosut Lajos Kosut Lajos
 most az ország dolga bajos

.....

 Ha el ástod fegyveredet
 ne ásd el a reményedet
 mert ha még azt is elásod
 görgei lesz a barátod

Ez a hitvány német csorda
majd ki pusztul nem sokára
Kipusztul a magyar földről
császárostól mindenestől

Görgei volt a vezérünk
ő volt halálos ellenünk
eladta a magyar hazát
verd meg isten azt a gyávát

Bízzál pajtás nem sokára
Be lép Kosut a határba
ha be lép is ő trombitál

.....

Az önkényuralom időszakából a császári katonaság beszállásolásának, zaklatásainak emléke is elevenen él a népi emlékezetben: "Azér 48 után a rabotot nem hozták vissza. Nagy dolog vót az azér bizony. De maradt itt a nyakunkon német katonaság elég. Vót itt exekuciós katonaság is, azok aztán behajtották az adót, be ám. Aki nem fizette meg az adót annak a nyakára tettek két holáner katonát lovas-tul. Kosztra kvártélyra. Aztán az addig maradt a nyakán, míg az adót nem fizette meg. Öregapám meséte, hogy ő is így járt. A legjobb ágy a katonájé vót. Külön istállót is kellett a lovának építeni. Hoztak az igaz vagy egy funt húst naponta, azt köllött a részükre megfőzni. Aztán megettek hozzá egy egész kenyeret. Majd mindennap sütni köllött. Mondta is öregapám, hogy szaladt a szomszédba jobbra-balra egy kis kölcsön után csakhogy a holánerokat levegyék a nyakáról." (Bicske, Gábor 1947a, 6.) "Öreganyám mesélte, hogy ellopták a szénát a kazalból a német katonák, a vasas németek. A kazalból kiszedték a szénát. A gazda ha szólt, megverték. Egy ember elment panaszra a kapitányságra, azt mondta, fogja meg, verje meg. Az öreg meg vadászember volt, fejbe lőtte azt a vasas katonát. El köllött az embernek szökni a faluból. Oda volt nyolc évig, a szomszédainál tanyázott. Agyonlőtték volna őt is, az öreg Varjast." (Dobos 1966, 32.)

Egy igen szép motívumokat tartalmazó történet a Kossuth-bankók rejtegetése miatti zaklatásokról számol be (Gábor 1947a, 11.): "Hogy 48 után milyen világ vót azt nem meséte öregszülém, csak azt meséte mindég, hogy vót neki rengeteg Kossuth-bankója. Gyűjtögette mindaféle szorgalmas asszony. Egyszer aztán halál-ra keresték mindazt, aki Kossuth-bankót tartogatott. Szülém belesütötte a magát a tekert kalácsba, amit a fején vitt a vásárba. (Mert kalácsot sütött, aztán azt ott eladta.) De ott sem merte tartani, mert az úton mindenhol azt kutatták a pandúrok, hogy kinél van Kossuth-bankó, mert azt felakasztják. Öreganyám hazaért osztán sebtibe beledobta az esővizes hordóba, s letakarta. Egy kis idő múlva megnézte, hát mind feljött a víz színére. Hirtelenjében nem tudott mást, hát lapátra tette, és elégette a kemencében. Meg is siratta őket. Én meg mindég azt mondtam neki, mikor még élt szegény: 'Legalább egyet hagyott vón, öregszülém, hogy láthatnám, milyen is vót az a bankó!' 'Hadd el fiam, nem lehetett!' Szüle csak ennyit mondott." (Gábor 1947a, 11.)

31. ábra: Kossuth-bankó (Gracza é. n. 77).

Ebben a helyzetben hangzott el Úrhidán minden évben az újesztendő köszöntő, amelynek első két versszaka vallásos szellemű, a megszokott áldást kérő szavakkal. Harmadik versszakában azonban váratlanul a nemzeti érzés tör fel:

Áldd meg Isten a magyar hazát,
Vedd le róla ezt a rabigát,
Adjál néki szabad életet,
A Jézussal örök életet!

Ugyanazt a hangot halljuk, amelyet Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Czuczor Gergely, Vörösmarty Mihály, Arany János öntött lelkesítő szónoklatokba, napokon belül dallá vált költeményekbe (Volly 1988, 113, 295).

Az önkényuralom időszakának passzív ellenállásában az egykori nemesi falvak kurta nemesei is részt vállaltak. Felcsúton a kurta nemesek utódai ma is emlegetik, hogy a forradalom leverése után egy nemes sem vállalt hivatalt a faluban. Valamennyien a saját földjükön gazdálkodtak.

Anekdoták Kossuthról és Kövyről

Kövy Sándor (1763-1829) a sárospataki református jogakadémián a magyar jog első professzoraként többek között Csokonai Vitéz Mihály, Kossuth Lajos és Szemere Bertalan tanára volt. Harminchat évig oktatta a hazai jogot a legendás

hírű tanár, nevelte a nemzeti megújulás korának fiatal jogásznemzedékét, akik közül többen az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Magyarországnak államigazgatási vezetői lettek.

Kövy a gyakorlatias jogi oktatás egyik legelső képviselőjeként hadat üzent a magolásnak, a paragrafusok betű szerinti betanulásának. Jogi szemináriumán hallgatói a vármegyei közigazgatás és bíraskodás feladatait gyakorolták. Diákjaiból jelképes vármegyét szervezett, amit a Sárospatak közelében emelkedő Páncél-hegyről Páncél vármegyének neveztek el. Páncél vármegye főispáni tisztét maga Kövy töltötte be, a hallgatók pedig alispánok, szolgabírák, jegyzők, táblabírák, esküdtek, tiszti ügyészek voltak. Tartottak megyei közgyűlést, bírósági tárgyalást, tisztújítást. Kitalált peres ügyeket vizsgáltak meg, rendeleteket bocsátottak ki, költségvetést készítettek. Páncél vármegye keretében a joghallgatók a vármegyei élet különböző területein: a szónoklatokban, beszédekben, tárgyalásokban és vitákban nagy gyakorlatra tettek szert (Ladányi szerk. 1933, 84).

Kövyt nem csupán híres pedagógusként, hanem kiváló jogtudósként is számon tartották. Számos latin és magyar nyelvű jogtudományi munkája jelent meg Bécsben, Pozsonyban, Kassán és Sárospatakon. Közülük a latin nyelvű *Elementa* fél évszázadon keresztül az egyik legelterjedtebb jogi tankönyvként szerepelt. *A' magyar törvénynek rövid summája a' gyermekek számára* című könyvét 1848-ig a sárospataki gimnázium alsóbb osztályaiban tankönyvként használták. Ez az 1798 óta számos kiadást megért, 1989-ben hasonló kiadásban is megjelentetett munkája a feudális magyar polgári jog közérthető összefoglalása (Kövy 1798).

Kövy rengeteget dolgozott, oktatott, kutatott, írt. Annyira belemerült kedvenc jogi tanulmányaiba, hogy az anyagiakkal, e világi dolgokkal keveset törődött. Feleségének kellett figyelmeztetnie például arra is, hogy kopott már a mentéje, nadrágja, menjen el a szabóhoz új ruhát varratni. Vagyonáról, gazdaságáról, szőlőjéről felesége gondoskodott. Ezért történhetett meg vele az a hihetetlennek hangzó eset, hogy szórakozott professzorként kétszer vette meg a saját szölejét (Komáromi-Panka 1927, 49-50).

Kossuth Lajos (1802-1894) sátoraljaújhelyi és eperjesi diákévek után 1819-ben iratkozott be a sárospataki jogakadémiára, ahol az 1819/20-as tanévben Kövy tanítványa volt. Kossuth jogakadémiai szereplése is hozzájárult ahhoz, hogy Kövy anekdotahőssé vált.

Feleségem, Demeter Zsófia, anyai ágon a Kövy-családból származik, ükanyja kiskinizsi Kövy Klára volt. Kövy Klára nevelte fel Sátoraljaújhelyen feleségem korán árvaságra jutott nagyanyját, Pásztor Erzsébetet. Az 1896-os születésű Lengyel Károlyné Pásztor Erzsébettől 1977-ben Balassagyarmaton jegyeztem le két Kövy Sándorral kapcsolatos történetet, amelyeket ő Kövy Klárától hallott századunk elején. Az első anekdota Kövyről és Kossuthról szól: "Magyarázott Kövy a sárospataki jogi karon, nagyon belemerült, nem vette észre a csengetést. Kossuth megsértődött, egyik társával kivonult a Bodrog-partra, és ott sétáltak. Megüzente, hogy kérjen tőle Kövy bocsánatot, csak akkor megy be az órájára. Kövy nem kért bocsánatot. Kossuth csak harmadnapra jelent meg Kövy óráján. Kövy ezzel fogad-

ta: Amice Kossuth, maga sok galibát fog még csinálni! És beteljesedett, mert sokat csinált."

A történet bekerült Tóth Béla *A magyar anekdotakincs* című, 1898-1903 között megjelent hatalmas gyűjteményébe, ahol így olvasható: "A sárospataki kollégium egyik nagyírú professzora, Kövy Sándor egy ízben valami pajkoskodás miatt érzékenyen megsértette hallgatóit, kik közé Kossuth is tartozott. A megsértett ifjúság nyomban értekezletet tartott, és Kossuth indítványára elhatározták, hogy addig nem mennek Kövy professzor előadásaira, míg kellő elégtételt nem nyernek. Sok hercehurca után az igazgató a dolgot békés úton elintézte valahogy, s midőn a diákság ismét megjelent Kövy előadásán, az öreg professzor fölhevítve Kossuthot és e szavakat intézte feddésképp hozzá: A dominus Kossuthból, ha meg nem javul, még nagy országháborító lesz!" (Tóth 1986, 150).

Az eset leghitelesebb leírása magától Kossuth Lajostól való. A turini remete 1882-ben a *Pesti Napló*-ban tette közzé visszaemlékezését, amelyben pataki diákéletről ezt írta: "Tanárom Kövy Sándor volt, a hírneves magyar jogász; nem hiszem, hogy akkoriban az elméleti magyar jogot valaki jobban tudta volna, mint ő; kézikönyvét latin nyelven adta ki, de előadásait magyarul tartotta. Ezzel a gyönyörű magyarsággal tölcserrel öntötte az ember fejébe a jogtudományt. Darabos, nyers ember volt, s ez a sajátsága egyszer egy kis összeütközést is idézett elő. Történt, hogy egykor tárgyába belemelegedve a szabott órán túl jó soká folytatta az előadást. Mély csendben hallgattuk, mint mindig, azonban véletlenül esett-e meg vagy szándékosan történt? – egy valaki épp azon padokban, ahol én is ültem, megsúrolgatta a padlót csizmatalpával, ami úgy hangzott, mintha türelmetlenség jele volna. Kövy felénk fordult, végigjártatta rajtunk szikrázó szemeit, öklével a tanszék polcára ütött s mindig felénk nézve, elkiabálta magát: 'hitvány gazemberek', és elrohant. Én azt mondtam társaimnak: aki elég hitvány, hogy zsebretegye a gazember címet, ám tessék, én nem teszem; ha ezt a sértést jóvá nem teszi, én előadására többé nem jövök; elmegyek Kassára, leteszem ott a vizsgát. Szavaim helyesléssel találkoztak. Amolyan kis 'secessio ad Montem Sacrum' lett belőle. Három nap a 'világi növendékek' legnagyobb része nem mentünk a tanításra; a tanórát a kollégium előtt, a gyepen töltöttük tömegesen, egyikünk fennhangon olvasott Kövy tankönyvéből. Aztán tanárunk értem küldött. 'Hát Domine fráter! Micsoda bolondságot csinálnak maguk?' kérdezé. 'Nem bolondság az, tekintetes uram! Hanem a megsértett becsületérzés méltó neheztelése – felelém. Mi tanulni jöttünk ide, nem meggyaláztatni. Büszkéek voltunk reá, hogy a nagyírú Kövy professzor tanítványai lehettünk, de becsületünkre is büszkéek vagyunk; a tekintetes úr tudja, hogy én akár 24 óra hosszat is szívesen elhallgatom, így mások is. Ki adott alkalmat arra a keletlenlenségre? – nem tudom; lehet, hogy véletlen volt, jobb is volna annak tekinteni, s észre sem venni, de mi sem betyárok, sem gyermekek nem vagyunk; pár hónap múlva a tógátusok dalkara énekli nekünk azt a búcsúdalt, hogy: 'Menjetek! Isten veletek!' s mi az iskolából kilépünk az életbe, nem vihetjük magunkkal homio-kunkon a gazember bélyegét. Méltóztassék a dolgot bölcsessége szerint elcsinálni, különben országos skandalum lesz belőle, ha azt tudja meg a világ, hogy

Kövy professzort tanítványai elhagyták. 'Jól van no, felelé, jöjjenek fel holnap, majd elcsináljuk!' Fölmentünk. 'Egy kis kellemetlenség fordult elő a múlt napokban, mondá Kövy, sajnálom, a dolog onnan eredt, hogy szándékos rosszakaratot gyanítottam, de utánajártam s meggyőződtem, hogy nem az volt! Hát feledjük el, ne vesztegessük a drága időt, menjünk tovább! Hanem (oldalt reám mutatva) a dominus Kossuthból országháborító lesz!' (Komáromi – Panka 1927, 57-59, 94.)

A csengetésről való megfélelkezés gyakran megeshetett Kövy professzorral, mert arról egy másik anekdota is megemlékezik. Eszerint Kövy az utolsó órán nem vett tudomást a csengetésről, a már percek óta bekövetkezett szüreti vakációról, fáradhatatlanul tovább tartotta előadását. A jogászfűjság először köhécseléssel, feszengéssel, majd lábcuszkolással és könyvcsapkodással igyekezett a saját jogaira figyelmeztetni a professzor urat, amire Kövy a mondat közepén szakította félbe előadását, s bosszúsan otthagya a hallgatókat. A vakáció utáni első előadását a félbehagyott mondat második felével kezdte (Tóth 1898, II. 316-317; Komáromi – Panka 1927, 71).

A Kossuthról s Kövyről szóló történet kapcsán megemlítem, hogy mindkét anekdotahős szerepel Mikszáth Kálmán *Különös házasság* című regényében. Mikszáthról tudjuk, hogy – Jókaihoz hasonlóan – a saját maga, felesége és barátai által gyűjtött anekdotákat elsőrendű irodalmi nyersanyagnak tekintette, művei jórészt ezekre épültek, regényeiben gyakran szerepeltetett valódi anekdotahősöket.

A második anekdota, amit Pásztor Erzsébettől jegyeztem le, így hangzik: "Az egyik Lónyay gróf Patakra járt iskolába, de nem tanult, mert úgy is átment. Amikor megkapta az érettségi bizonyítványt, hazament Bodrogolasziba. Majd felült a lovára, és visszament Patakra a kollégiumba Kövy professzorhoz. Egy százast tett le Kövy asztalára, és azt mondta: Professzor úr, most pedig ezért a lovam részére kérek egy érettségi bizonyítványt! Kövy így válaszolt: Bocsánat, gróf úr, pénzért érettségi bizonyítványt mi csak szamaraknak adunk!"

Az anekdota egy másik változata szerint Lónyay gróf nem Kövytől, hanem Kun Pál főgimnáziumi igazgatótól akart pénzért érettségi bizonyítványt venni a lovának. Lónyay üzleti ajánlatára Kun Pál ugyanazt válaszolta, mint Kövy (Komáromi – Panka 1927, 73).

Kossuth Lajos emlékét Sárospatakon nem csupán az anekdoták őrzik, hanem a Kossuth utca 25. számú ház homlokzatán elhelyezett emléktábla szövege is (Harsányi 1928, 86):

E házban lakott,
mint a főiskola növendéke,
KOSSUTH LAJOS
1819/20. évben.
90-ik születésnapjának emlékére
a főiskola ifjúsága.
1892.

Kossuth Lajos a néphagyományban

Kossuth Lajos hazai kultuszának csúcsa kétségtelenül a Kossuth-nóta, nemzeti szimbólummá vált népdalunk, amelynek refrénje (*Éljen a magyar szabadság! Éljen a haza!*) ma is a Magyar Rádió Kossuth adójának közismert szignálja. A Kossuth-nótával a néprajzkutatók közül Ortutay Gyula foglalkozott (1952, 263-307). Kimutatta, hogy szövegében és dallamában kuruc kori elemek, a XVIII. századi verbuválásokat idéző részletek találhatók. A közelmúltban az is felvetődött, hogy a Kossuth nótát Egressy Béni, a *Szózat*, a *Nemzeti dal* és a *Klapka-induló* zeneszerzője, írta és komponálta (Bérczessi 1982, 900). Különböző szövegváltozatait az egész országból ismerjük (Tari 1998, 23-46). Ozoránál a diadal előtti éjszakán a honvédek és a nemzetőrök ezt a szövegváltozatát énekelték a tábornokok mellett:

Máma nem lesz takarodó,
Ez a nap nem arra való.
Tüzek mellett daloljatok,
Éberségben maradjatok,
Éljen a haza!

Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regimentje.
Nem fogyott el, mind itt állunk,
S győztes virradást kívánunk.
Éljen a haza!

A szabadságharc bukása után olyan szövegváltozatait is énekelték, amelyekből hiányzik Kossuth Lajos neve (Tari 1998, 35):

Felsütött a nap sugára
Kedvesemnek ablakára.
Örömünk lesz nemsokára,
Rosszakarónk bosszújára,
Éljen a szép lány!

Fehérvárról jött a levél,
Hogy babám Magyarától nem fél.
Jó hír jött hát örömemre,
A szomszédnak forr a mérge.
Éljen a magyar!

A szövegben említett "fehérvári levél" nem más, mint Fejér megye hűségnyilatkozata Kossuth Lajos kormányzónak. A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után, 1849. május 21-én Fejér megye bizottmánya nyilatkozatában a köztársaság melletti hűségéről biztosította a kormányzót. A Kossuth-nóta természetesen a szabadságharc bukása után, az önkényuralom idején is felhangzott a nép ajkán: titokban otthon, vagy a szőlőhegyi, pincebeli összejöveteleken énekelték. A dal szövege ekkor már a bujdosó Kossuthról beszélt (Juhár 1947):

32. ábra: Kossuth Lajos, a Pesti Hírlap szerkesztője, a nemesi ellenzék balszárnyának vezetője. Franz Eybl litográfiája (Rózsa-Spira 1973, 53).

Egy bicskei adatközlő így jellemezte Kossuthot: "Kossuth Lajos volt a szegények szószólója 48-ban. Én azt hallottam róla, hogy ügyvéd volt fiatal korában, aztán amikor látta, hogy a szegényeknek milyen nehéz az életük, szót emelt mellettük. Az urak elleneztek a politikáját, de Kossuth nem hagyta magát, aztán háború lett belőle."

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás parasztságunk tudatában Kossuth tevékenységének eredményeként valósult meg: "Ezt a nagy küfalat, ami van a szérüskertbe, robotosok hordták össze. Negyvennyolcra, március 15-én dalolva mentek haza a földekről. Kossuth apánk eltörölte a robotot." (Csákvár, Dobos 1966, 31.) "Negyvennyórcul csak annyit tudok, hogy öregapám mesélte, hogy március 15-én még senki nem tudott az eseményekről. Mert ide csak később jutott el a robot megszűntének a híre. Mert faluról-falura járt a hír a nép között. Mert az idő megérett már arra, hogy megszűnjön a robot, csak valakinek ki kellett kiáltani.

Kossuth Lajos elbujdosott,
bánatába könnye csurgott.
Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos,
visszavár sok régi harcos.

Számúzték a nagyvilágba,
a szabadságnak nincs hazája.
De eljön még majd a mi napunk,
fényes lesz a rozsdás kardunk.
Éljen a magyar szabadság!
Éljen a haza!

(Sárbogárd)

Hasonló dalszöveget találunk Káta Király István perkáti földműves kéziratoss daloskönyvében. A dal szerint Kossuth Lajos visszatérve a koronával együtt a legendás Mátyás király igazságát is meghozza a magyar nép számára:

Majd meg segít a magas ég
Kosut Lajos vissza jön még
vissza hozza a koronát
mátyás királ igazságát
Kosut Lajos Kosut Lajos
most az ország dolga bajos...

Ujváry Zoltán hangúlyozta, hogy a Kossuth-nóta változatok hátterében egy nép, az egész nemzet érzülete nyilvánult meg (1995, 35).

33. ábra: Kossuth Lajos, a turini remete. Karlovsky Bertalan festménye abból az alkalomból, hogy Székesfehérvár 1888-ban Kossuth Lajost díszpolgárává választotta.

A festmény ma a városháza kistanácstermében látható.

Hát Kossuth kikijátotta." (Felcsút, Gábor 1947d, 3.) A néphagyomány szerint Kossuth fortélyal, mulatás közben érte el kitűzött célját a királynál: "Kossuth Lajos ügyvéd volt. Aztán Magyarország kormányzója lett. Egy királyi lakomán vett részt egyszer. Jó kedve volt a királynak, és Kossuth gyorsan kihasználta az alkalmas pillanatot. Borozás, nótázás közben aláíratott a királlyal egy levelet. Ebben volt a magyar szabadság megírva." (Mezőszentgyörgy, Szolnoky 1947, 29; Dégh 1952, 144.) "Kossuth Lajos vót, aki indítványozta ezt a forradalmat, hogy az uraktól a földet vegyék el, hogy legyen a parasztoké." (Dunapentele, Veress 1954, 111.) Putnoki József 1848 novemberében Pesten megjelent ponyvafüzetében Kossuthnak

a jobbágyfelszabadítás kivívásában és a honvédség szervezésében szerzett érdekeit foglalta versbe (Pogány 1983, 313, 316):

Nép embere lévén a nép őt szerette;
Mert lábairól a békókat leverte,
Levette nyakáról a terhes robotot,
Kivítta részire a szükséges jogot.

Talpra szólított fel minden magyar embert,
Fegyverre kelt minden, ki foghatott fegyvert,
Mert Kossuth átkokat szórt annak fejére,
Ki az ellenséggel nem szállna most szembe.

A helyi hagyomány szerint Kossuth toborzó útja során Móron is járt: "Kossuth maga járt itt toborozni. Nem vót ű ujan nagy ember, hogy ne gyűtt vóna el, maga toborozta katonának a legényeket. Ez az én nagybátyám is úgy át be itt közibük önként, 18 éves korába. De akkor vótak ám magyar katonák, nem úgy mint most." (Hegyí 1947).

Szakályban (Tolna m.) Németh Ferenc jómódú parasztgazda arról beszélt, hogy Kossuthon nem fogott a golyó: "Az én öregapám a Nemeskéri Kiss Pálnak volt az iskolatársa, később is mindig jóba voltak, tegezték egymást. Ez a Nemeskéri Kiss Pál Magyarország aranykulcsos titkos tanácsosa és Horvátország vicekirálya volt.* Hát ettől kérde az öregapám, mondd Pali, hogy lehet, hogy ilyen könnyen eltörölték az úrbért? Hát, tudod Józsi, az úgy volt, mondta Nemeskéri Kiss Pál az öregapámnak, hogy a Bottyán herceg" Kossuth mellinek szegezte a pisztolyt, de Kossuthon nem fogott a golyó. Erre aztán az urak mind megijedtek, hogy Kossuth az Isten embere, s körülvette a katonaság a termet, s az volt a szerencsés, ki előbb aláírhatta. Hát így törölték el az úrbért." (Nagy 1947a, 23-24; Dégh 1952, 145.)

Eötvös Károly írta Kossuth népszerűségéről, hogy minden ember ismeri nevét, látja alakját. Ha egyebet nem tudna is, egy dalt mindenki tud róla (1905, 184). Fülén 1947-ben a 66 éves Mennik Imre földműves így emlékezett rá: "A szabadságharc leverése után Kossuth Turinból irányította a negyvennyolcasokat. A hatvanhetes kiegyezést is ő irányította. Kossuth Lajos neve örökre bele van vésve a magyar szívekbe. Krisztus és Isten neve mellett ott áll Kossuth Lajos neve is a magyar ember lelkében." (Szolnoky 1947, 45.)

Soponyán Benedek István (szül. 1912) Kossuth Lajos temetéséről beszélt, ahol lovasrendőrként nagyapja is jelen volt: "1894-ben, Kossuth hamvainak hazahozatalakor még a kaszárnyákat is lezárták. A katonaság nem mehetett ki az utcára, csak a rendőrök. A koporsó őrzését is ők látták el. A nagypapa is ott volt a legderekabb rendőrök közül kiválogatott 12 tagú őrségben. Négyen minden órában váltották egymást. Három nap, három éjjel vonult föl a nép kegyeletét leróni, szünet nélkül. Megállni nem lehetett, mert annyi volt a nép. Csak éppen egy fejbólintást adtak neki, meghajultak, így végezték az elvonulást Kossuth koporsója mellett.

* A valóságban Fiume kormányzója 1837-1848 között.

** Gróf Batthyány Lajos (1807-1849) az első felelős magyar miniszterelnök.

Aztán úgy temették el. Oda a temetőbe is a lovasrendőrök kísérték őt, mint testőrök. A népek ellepték a pesti utcákat, széle-hossza egy volt a gyászmenetnek, akik a hamvait kísérték a temetőbe. Ezt így mesélte a nagyapám, aki mindvégig ott volt. Még egy kis Kossuth-szobor is megvan, amit akkor kapott, meg egy emléklap is." (Sajtos 1978, 16-17.)

Móricz Zsigmond *A boldog ember* című regényében Bimbó Mihály falusi földműves így értékelte Kossuthot: "Egy igaz vezére vót a magyarnak. Kossuth Lajos, senki több... Mer ez a Kossuth Lajos a Ferenc József nagybátyjánál, a Ferdinándnál vót a kancellárián. Ő vót a király alattvalója. Ott dőgozott mindenféle levelekkel. De azér dőgozott ide Magyarországra is a többi nagyurakkal, hogy elálljon a németektől, hogy egy szép magyar haza legyen... Mikor látta, hogy mán több nagyurak vele vannak, akkor

34. ábra: Emléklap 1918-ból Kossuth Lajos arcképével.

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ

Kedves Barátom!

Tisztelettel meghívom arra a

Kossuth emléksétára,

amelyet 1994. március 20-án /vasárnap/
tartunk.

A fáklyás felvonulás 19.00 órakor indul a
Halesztól,
az 1848-as emlékmű mellől.

Az emlékséta befejezéséként
20.00 órakor az Országgyűlés elnökénél
meghívásomra

Szabad György
történész, az Országgyűlés elnöke
mond beszédet.

Kelemen András

35. ábra: A székesfehérvári Kossuth emlékséta meghívója 1994-ből.

hazahozta a leveleket. De aztat a németek nem szerették, erről kezdődött a háború. Mer a Kossuth Lajos azt akarta, hogy egy szép Magyarország legyen, hogy itt mindenki tisztességes életet élhessen. Még a robotot is eltörülte, és ezáltal lettek neki haragosai..." (1960, 283.) Ezzel szemben a pusztai, uradalmi cselédek számára Kossuth nem sokat jelentett, ahogy erről Illyés Gyula tudósított a *Puszták népében*: "Kossuth nevére nagyapa keblében ép oly kevésé dobbant meg a szív, mint akármelyik pusztaiében. Kossuth, 48, szabadság, – mindezt afféle falusiaknak való dolognak tartották, akár a képviselőválasztásokat, melyeknek szekerei egyik községből a másikba tartva néha a pusztán is átrobogtak, harsány dalt, borosflaskát és nemzetiszínű zászlót lengetve. Igaz, hogy Kossuth is megfedkezett róluk." (1936, 67.)

Kossuth Lajos emlékét a székesfehérvári szózhagyomány is őrzi. Sógora, Meszlényi Rudolf Székesfehérváron, a Hosszú temetőben nyugszik. A fehérvári néphagyomány szerint sírfeliratát Kossuth Lajos fogalmazta:

MESZLÉNYI RUDOLF

meghalt 11-ik január

1848

életének 35-ik, boldog házasságának
7-ik évében.

Átalakításán fáradtál drága hazádnak,
Átalakulni mért kelle – magadnak előbb?

A haza szabad lett, s Te, miként a lepke, röptültél

A mennynek hírül vinni, hogy itt a tavasz.

Meghaltál Te, hogy élj bennem, – én élve maradtam,

Hogy kebeled nélkül, élve is halott legyek.

A világsi fegyverletétel után, az önkényuralom korában seregestől tódult Székesfehérvár népe ehhez a sírkőhöz, amelynek egyik oldalát könnyezni látta (Lauschmann é. n. 55). Meszlényi Rudolf sírkövét 1992 nyarán Varró Ágnes kolléganővel együtt hiába kerestük a Hosszú temetőben: ledöntötte, elvitte a tudatlanság, a kegyelet hiánya, vagy a kapzsiság.

A XIX. század második felében rajongva tisztelt politikus képét, a színes papírnymatokat Fejér megye parasztházainak tisztaszobáiban is megtalálhattuk. Farkas Gábor történész írta a fehérvári Kossuth-kultuszról 1978-ban megjelent cikkében: "Kossuth Lajos halála azonban nem csökkent a varázsát. Alakja továbbnőtt, eszméit átvette a századforduló nemzedéke, és az megtermékenyítette a XX. század haladó mozgalmait..." (1978, 66.) Ezzel kapcsolatban Fejér megyéből csupán egyetlen – de jellemző – adatot említek. 1977-ben Huszár Kiss János sárkeresztesi házában: A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁNAK EMLÉKLAPJA 1918 feliratú színes nyomatra bukkantunk. Pákozdról, Tóth Gáborné házából került Sárkeresztesre az 1960-es évek második felében. A képet az őszirózsás forradalom és a köztársaság kikiáltásának emlékére nyomtatták, valószínűleg vásárokon árúsították. A színes nyomaton előtérben a ledöntött Habsburg császári trón, a félredobott császári korona, palást és a jellegzetes császári kalap látható egy tépett tollú kétfejű sas társaságában. E fölött Kossuth mosolygó fiatalkori képe van, amelyet "Éljen a magyar szabadság!" feliratú szalag fon át. Kossuth előtt a nemzetiszínű zászló lobog, amelyen a nagy francia forradalom "Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!" jelszavai olvashatók. A zászló jobb oldalán pántlikás kalapját Kossuth felé lengető parasztleány, kapájára támaszkodó idős parasztember, bal oldalán kezével Kossuth felé integető bőrkötényes, kalapácsos munkás áll. A parasztemberek mögött szántóföldek és egy falu, a munkás mögött üzemek, füstölő gyárkémények láthatók. Ez a kép 1918 óta lóg a helyén. Figyelemre méltó, hogy 1918-ban is Kossuth Lajos került a politikai nyomat középpontjába, ami nem véletlen, hiszen Kossuth tervei, elgondolásai közül számos az őszirózsás forradalom idején is időszerű volt, sőt napjainkban is az.

Irodalom

- AUKNER Tibor
1947 *1848-as hagyományok, Bicske*. Kézirat. EA. 2065
- BÁLINT Sándor
1973 *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Budapest
- BÉRCZESSI B. Gyula
1982 *Egressy Béni élete és munkássága*. Élet és Tudomány XXXVII. 899-901.
- BOGÁR János
1978 *Népszokások Gyúron*. Néprajzi Pályamunkák Fejér Megyéből I. Szerk.: LUKÁCS László. 37-52. Székesfehérvár
- BUDAI É'saiás
1812 *Magyar ország története*. Debrecen
- BUDAI Imre
1954 *Vegyes néprajzi gyűjtés*. Mezőfalva. Kézirat
- CAROLUS (EÖTVÖS Károly)
1870 *Új adat Jellachich betörésének történetéhez*. Vasárnapi Ujság XII. 10. 122-123.
- CSALOG József
1949 *Busójárás (poklada) a mohácsi sokacok tavasz ünnepe*. Pécs
- CSÁKVÁRI Sándor
1978 *1848/49 eseményei a nép ajkán Káloz községben*. Kézirat. IKMNA. 78. 8.
- DEMETER Zsófia
1985 *Fejér megye és Székesfehérvár 1848-49-ben*. Fejér Megyei Szemle 1985/1. 83-89. Székesfehérvár
1998 *A pákozdi győzelem*. Székesfehérvár
- DÉGH Linda
1947a *Vezérfonal az 1848-as szabadságharcra kapcsolatos néphagyományok összegyűjtéséhez*. ORTUTAY Gyula előszavával. Budapest
1947b *Beszámoló az 1848-as néphagyománygyűjtés eddigi tapasztalatairól*. Ethnographia LVIII. 230-235.
1952 *A szabadságharc népköltészete*. Budapest
- DOBOS Ilona
1966 *Történeti mondák, betyár- és boszorkánytörténetek*. Csákvár. Kézirat. EA. 8051. IKMNA. 71. 9.
- DÖMÖTÖR Ákos
1998 *Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról*. Budapest
- EÖTVÖS Károly
1905 *A nagy év*. Budapest
- ERDŐS Ferenc
1978 *A polgári forradalom és szabadságharc története Fejér megyében 1848-1849*. Fejér Megyei Történeti Évkönyv XII. 7-152. Székesfehérvár
1998 *Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848-1849)*. Székesfehérvár
- FARKAS Gábor
1978 *Kossuth Lajos 1802-1894*. Székesfehérvár I. 2. 62-66.
- FORRAI Ibolya szerk.
1998 *"Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak..." Visszaemlékezések 1830-1861*. Negyvennyolcas idők I. Fontes Musei Ethnographiae 4. Budapest
- FÜR Lajos
1994 *Jobbágyföld - parasztföld. Jobbágyfelszabadítás 1848-1896*. Budapest
- GÁBOR Éva
1947a *Bicske község 1848-as hagyományai*. Kézirat. EA. 2109, IKMNA. 55. 27.
1947b *Pákozdi község 1848-as hagyományai*. Kézirat. EA. 2109, IKMNA. 55. 25.
1947c *Mány község 1848-as hagyományai*. Kézirat. EA. 2109, IKMNA. 55. 24.

- 1947d *Felcsút község 1848-as hagyományai*. Kézirat. EA. 2109, IKMNA. 55. 26.
 1947e *Csákvár község 1848-as hagyományai*. Kézirat. EA. 2109, IKMNA. 55. 23.
- GELENCSÉR József
 1978 *Negyvennyolcas hagyományok*. Sárkeresztes. Kézirat. IKMNA. 82. 9.
 1998 *1848-49 a Fejér megyei néphagyományban*. Árgus IX. 2. 63-66. Székesfehérvár
- GRACZA György
 é. n. *Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története*. II. Budapest
 é. n. *Talpra magyar! 1849-iki szabadságharcunk rövid története*. Budapest
- G. SZABÓ Zoltán
 1995 *"Éljen a haza!" 1848-49 emlékezete*. Ethnographia CVI. 1001-1002.
- GUBICZA Lajos
 1903 *Elbeszélések*. Veszprém
- GYIMESI Károly
 1986 *Az 1848-as hagyományok Sárosdon*. Kézirat. IKMNA. 86. 2.
- HARSÁNYI István
 1928 *Sárospataki kalauz*. Sárospatak
- HATHÁZY Lajosné
 1970 *Kirándulás Fehérvárcturgó múltjába*. Kézirat. IKMNA. 70. 69.
- HAUGH Antal
 1973 *Dégi események 1848 őszén*. Fejér Megyei Népművelők Fóruma VII. 1-2. 70-78. Székesfehérvár
- HEGYI Imre
 1947 *1848-as hagyományok*. Mór. Kézirat. EA. 2070
- HERMANN Róbert
 1998 *Az 1848. őszi hadi események a Dunántúlon és a Felvidéken*. A szabadságharc katonai története Pákozdtól Világosig 1848-1849. Szerk.: BONA Gábor. 131-158. Budapest
- HERMANN Róbert szerk.
 1996 *1848-1849. A szabadságharc és forradalom története*. Budapest
- ILLYÉS Gyula
 1936 *Puszták népe*. Budapest
- JENEI Károly
 1966 *A pákozdi csata*. Fejér Megyei Szemle 1966/1-2. 5-27.
- JUHÁR László
 1947 *1848-as hagyományok*. Sárbogárd. Kézirat. EA. 2053
- KÁLMÁN Gyula
 1978 *Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc emléke a Fejér megyei néphagyományban*. Mezökomárom. Kézirat. IKMNA 78. 5.
- KIRÁLY György
 1981 *Tizenkettedik gyerek*. Kézirat. IKMNA. 81. 39.
- KLOCK, Franz
 1943 *Sagen aus Mór*. Kézirat. EA. 3257
- KOMÁROMI János-PANKA Károly
 1927 *A pataki diákvilág anekdotakincse*. I. Budapest
- KÓSA László
 1973 *A magyar nép történelmi emlékezete*. Tiszatáj XXVII. 3. 48-58.
 1980 *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete*. Budapest
- KÖVY Sándor
 1798 *A' magyar törvénynek rövid summája a' gyermekek számára*. Pozsony
- KRESZ Mária
 1964 *Vegyes néprajzi gyűjtés Pázmádon*. Kézirat. EA. 7305
- LACKOVITS Emőke – LUKÁCS László – VARRÓ Ágnes
 1995 *Íme az én népem*. Székesfehérvár

LADÁNYI Miksa szerk.

1933 *Sárospatak és vidéke*. Budapest

LAUSCHMANN Gyula

é.n. *Székesfehérvár feliratos kövei*. Székesfehérvár

LENDVAY Zoltán

1983 *Szemelvények Koller János adonyi adminisztrátor naplójából a szabadságharc idejéből (1848-1852)*. A Székesfehérvári Egyházmegye Névtára 1983-ban. 41-62. Székesfehérvár

LUKÁCS László

1978 *Az 1848-1849. évi szabadságharc emléke a Fejér megyei néphagyományban*. A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. 298-311. Székesfehérvár

1987 *Mihálka Endre honvéd altiszt naplója a móri csatáról*. Fejér Megyei Szemle 1987/1. 27-40.

MÁNDOKI László

1963 *Busójárás Mohácson*. Pécs

MOLNÁR Csaba

1984 *Históriák, régi elbeszélések Pátka község életéből*. Kézirat

MÓRA Magda

1968 *Fejér megye hűségnyilatkozata Kossuth Lajos kormányzónak*. Fejér Megyei Szemle. Honismereti tanulmányok 1968. 198-200.

MÓRICZ Zsigmond

1960 *A boldog ember*. Budapest

NAGY Janka Teodóra

1998 *Az 1848/49-es szabadságharc emléke a Tolna megyei néphagyományban*. Új Dunatáj III. 1. 86-99. Szekszárd

NAGY Lajos

1947a *1848-as hagyományok*. Igar, Ozora, Pincehely, Simontornya, Szakály. Kézirat. EA. 2115

1947b *1848-as hagyományok*. Iregszemcse és környéke. Kézirat. EA. 2078

NEMESKÜRTY István

1977 *"Kik érted haltak, szent Világszabadság!" A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmárai*. Budapest

NÉMETH László

1943 *Magam helyett*. Tanulmány az életéről. Budapest

ORTUTAY Gyula

1952 *Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban*. Ethnographia LXIII. 263-307.

PATAKI-PÁMER, Franz

1985 *Kierer im Freiheitskampf*. Neue Zeitung 1985/11. Budapest

POGÁNY Péter

1983 *Riadj magyar! 1848-1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái*. Budapest

RÓZSA György-SPIRA György

1973 *Negyvennyolc a kortársak szemével*. Képek, nyomtatványok és iratok. Budapest

SAJTOS József

1978 *Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emléke Soponya község néphagyományaiban*. Kézirat. IKMNA. 78. 2.

SÁNDOR István

1948 *A késett kegyelem mondái*. Ethnographia LIX. 139-145.

1953 *Világos és Arad a magyar néphagyományban*. A MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei III. 105-186.

SCHNEIDER Miklós

1934 *Fejér megye nemesi összeírásai (1818-21, 1828)*. Székesfehérvár

SZIJÁRTÓ Csaba

1982 *1848-as hagyományok*. Tabajd. Kézirat. IKMNA. 82. 13.

72
SZILÁGYI Miklós

1974 *Kossuth a nép emlékezetében.* Múzeumi Kurír II. 5. 3-7. Debrecen

SZOLNOKY Lajos

1947 *1848-as hagyományok.* Mezőszentgyörgy, Lepsény, Falubattyán, Polgárdi, Füle. Kézirat. EA. 2038

SZŐGYÉNY-MARICH László

1903 *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. 1836-1848. december 2.* Budapest

TANKA János

1972 *Szánthó Gábor abai református segédlelkész feljegyzései az 1848-48-es évekből.* Fejér Megyei Történeti Évkönyv VI. 165-169.

TARI Lujza

1998 *Magyarország nagy vitézség. A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban.* Budapest

TICHY József-GÉRO Györgyi

1977 *Néprajzi gyűjtés.* Pákozd. Kézirat. IKMNA. 77. 1.

TÓTH Béla

1898-1903 *A magyar anekdotakincs. I-VI.* Budapest

1986 *A magyar anekdotakincs. Válogatás.* Válogatta és szerkesztette: SZALAY Károly. Budapest

UJVÁRY Zoltán

1973 *A török alakja a magyar dramatikus népszokásokban.* A Déri Múzeum Évkönyve 1971. 419-438. Debrecen

1975 *A hajdúszoboszlói Szilveszter.* Varia Folkloristica. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 25. 51-59. Debrecen

1990 *Farsang.* Debrecen

1995 *Kossuth Lajos a népdalokban.* Ethnographia CVI. 31-37.

URBÁN Aladár

1984 *Pákozd, 1848.* Budapest

VAJKAI Aurél

1998 *1848 emlékei a népi díszítőművészetben.* Budapest

VARGA János

1971 *A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban.* Budapest

VERESS Éva

1954 *Vegyes néprajzi gyűjtés.* Dunapentele. Kézirat. Intercisa Múzeum Adattára, Dunaújváros, A. 12.

VOLLY István

1982 *Karácsonyi és Mária-énekek.* Budapest

Rövidítések

EA. = Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest

IKMNA. = Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár

Tartalom

Bevezetés	5
A jobbágyszabadítás emléke	6
A nemzetőrség és a honvédsereg szervezése	14
Az ozorai diadal emléke	21
A pákozdi győzelem emléke	35
A móri ütközet emléke	43
Fejér megye hűségnyilatkozata	51
A szabadságharc bukása, az önkényuralom emléke	53
Anekdoták Kossuthról és Kövyről	59
Kossuth Lajos a néphagyományban	63
Irodalom	69

A Fejér Megyei Múzeumok állandó kiállításai

SZÉKESFEHÉRVÁR

Szent István Király Múzeum (Fő utca 6.)

Tel.: (22) 315-583, 311-734 (fax)

Régészeti kiállítások

- Évezredek kincsei
- Töredékek Fejér megye múltjából
- A középkori és török kori Székesfehérvár
- Római kőtár

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-14 óráig.

Középkori Romkert – Nemzeti Emlékhely (Koronázó tér)

Nyitva: hétfő kivételével naponta 9-17 óráig.

Fekete Sas Patikamúzeum (Fő utca 5.)

Tel.: (22) 315-583, 311-734 (fax)

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

Budenz-ház - Ybl-Gyűjtemény (Arany János u. 12.)

Tel.: (22) 313-027

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-14 óráig.

Schaár Erzsébet-Gyűjtemény (Jókai utca 11.)

Megtekinthető: a Deák Képtárból (Oskola u. 10.)

átkíséréssel, hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

Palotavárosi Skanzen (Rác utca 11.)

- Palotavárosi emlékek

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10-16 óráig.

Városháza Történelmi Múzeum

(Megyeház utca 17.)

- Új Magyar Képtár (Magyar művészet 1950-1993)
- Louise McCagg szobrász (New York) műveinek állandó bemutatója
- Repüléstörténelmi kiállítás

Tel.: (22) 329-504

Nyitva: hétfő kivételével naponta 14-18 óráig.

DUNAÚJVÁROS

Intercisa Múzeum (Városháza tér 4.)

Tel.: (25) 411-315, 408-970

• Dunaújváros története az őskortól napjainkig
Nyitva: hétfő kivételével naponta 14-18 óráig.

• Romkert és kőtár

Megtekinthető: előzetes bejelentés alapján a fenti időpontokban.

TÁC-GORSIUM

• *Szabadtéri múzeum* – régészeti park

Tel.: 22/362-243

Megtekinthető: 10-18 óráig.

• Az állandó kiállítás az egykori uradalmi pincében

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

SZABADBATTYÁN-KULA

• *Gótikus lakótorony*, kiállításában Fejér megye török kori emlékei

Előzetes bejelentés alapján látogatható

Gondnok: Dávidné Halász Nóra. Telefon: 22/363-022

CECE

Csók István Emlékmúzeum

(7013 Cece, Arany J. u. 1.)

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10-18 óráig.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

CSÁKVÁR

Vértess Múzeum

• Helytörténeti kiállítás

(Csákvár római kori régészeti emlékei, településtörténete, a csákvári fazekasság)

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10-18 óráig.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

SUKORÓ

Néprajzi Ház

(8096 Sukoró, Szilvás-sor 7.)

• Egykori zsellérház, konyha- és szobabelső.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

KÁPOLNÁSNYÉK

Vörösmarty Mihály Emlékmúzeum

(2475 Kápolnásnyék, Vörösmarty u.)

● A költő egykori lakóházában XIX. századi interieurbe helyezett Vörösmarty-relikviák láthatók.

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10 – 18 óráig.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

FÜLE

Sárréti Tájház

(8157 Füle, Széchenyi u. 107.)

● Szőttek és hímzések Fejér megyéből.

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-14 óráig.

PÁKOZD

A Pákozdí Csata Emlékmúzeuma

● A pákozdí csata - 1848

Emlékkiállítás a pákozdí Mészeg-hegyen lévő emlékműnél.

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

A Szent István Király Múzeum újabb néprajzi kiadványai

A bűvös tükör. Fejezetek a tükör kultúrtörténetéből. Der Zauberspiegel. Kapitel aus der Kulturgeschichte des Spiegels. Székesfehérvár, 1994.

Lukács László: Orisekné Farsang Erzsé naiv művész kiállítása. Ausstellung der naiven Malerin Erzsé Orisek Farsang. Székesfehérvár, 1994.

Ime az én népem. Lackovits Emőke, Lukács László és Varró Ágnes előadásai a Magyar Rádió "Kis magyar néprajz" sorozatából (1984-1990). Székesfehérvár, 1995.

Gelencsér József – Kresz Mária – Lukács László: Vörösmarty-emlékek. Székesfehérvár, 1995.

Szent István király és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1996.

Lukács László: A mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX-XX. században. Székesfehérvár, 1998.

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Szent István Király Múzeumban Horváthné Kimmer Juditnál, 8000 Székesfehérvár, Fő u. 6. Telefon: (22) 315-583; Telefax. (22) 311-734.

